

Duyguların Ahlaki Temeller ile İlişkisi***

The Relationship Between Moral Foundations and Emotions

Melike Yaşar¹ , Serap Akgün²

* Bu araştırma sorumlu yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Bu araştırmanın bir kısmı daha önce 13-16 Ekim 2022 tarihlerinde Doğuş Üniversitesi'nde düzenlenen 21. Ulusal Psikoloji Kongresi'nde sunulmuştur.

¹Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

²Prof. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Bursa, Türkiye

ORCID: M.Y. 0000-0001-9497-6204;
S.A. 0000-0002-6733-6188

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Melike Yaşar,
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Psikoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye
E-posta/E-mail:
melike.yasar@atauni.edu.tr

Başvuru/Submitted: 27.04.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
18.05.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
15.01.2023

Kabul/Accepted: 05.06.2023

Online Yayın/Published Online: 08.12.2023

Atıf/Citation: Yaşar, M. ve Akgün, S. (2023).
Duyguların ahlaki temeller ile ilişkisi. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 43(3):
429-466.
<https://doi.org/10.26650/SP2022-1110045>

ÖZ

Ahlaki Temeller Kuramı bireylerin ahlaki bir olay hakkındaki yargılarını belirleyen altı ahlaki temel bulunduğunu ileri sürmektedir. Bunlar; adalet, bakım verme, özgürlük, gruba sadakat, otoritelere itaat ve kutsallık (saflık) temelleridir. Adalet temelini ihlali durumunda öfke, kutsallık temelini ihlalinde öğrenme hissedileceği belirtilmektedir. Bakım temelini ihlali faile öfke mağdura ise merhamet duyma ile ilişkilendirilmektedir. Kuramın ahlaki temel ihlallerinin duygular ile ilişkisi konusundaki önermeleri yalnızca Batı kültüründe yapılmış birkaç görgül çalışma ile test edilmiştir. Bu çalışmada batılı olmayan bir kültürde ahlaki temellerin ihlalinde, bireylerin hangi duyguları daha çok yaşayacakları sorusuna yanıt aranmıştır. Ayrıca ahlaki yargı ve duygular arasındaki ilişkilere odaklanan diğer çalışmalardan farklı olarak katılımcıların, ahlaki bir ihlal karşısında hissettikleri duyguların yanı sıra mağdura ve faile yönelik duyguları da incelenmiştir. Araştırmada kullanılan ahlaki ihlal senaryolarının belirlenmesi için yapılan ön çalışmada 187 katılımcıdan 52 senaryoda betimlenen davranışların ahlaki olarak yanlış olup olmadığını değerlendirmeleri ve bu durumda yaşayacakları duyguların neler olacağını yazmaları istenmiştir. Ana çalışmada ise ön çalışmada belirlenen 12 ahlaki temel senaryosu kullanılarak katılımcıların, ahlaki yargıları, ahlaki ihlal durumundaki duyguları, mağdura ve ihlali gerçekleştiren kişi ya da gruba karşı duygusal tepkileri ve ahlaki temeli ihlal eden kişinin cezalandırılmasına ilişkin görüşleri değerlendirilmiştir. Bu amaçla toplam 72 katılımcıdan veri toplanmıştır. Bir ahlaki temelin ihlali karşısında yaşanan duygunun bir diğerinin ihlalinde deneyimlenenden daha yüksek olup olmadığını test edebilmek için verilere 2 (cinsiyet) X 6 (ahlaki temel) faktörlü son faktörde tekrar ölçümlü çok değişkenli varyans analizleri (MANOVA) uygulanmıştır. Analiz sonuçları, adalet ve bakım temelleri ihlallerinin diğer temellerin ihlaline kıyasla ahlaki açıdan daha yanlış olarak değerlendirildiğini göstermiştir. Bununla birlikte bulgular, duyguların ahlaki yargılara rehberlik ettiğine ve ihlal edilen ahlaki temele, mağdura ve faile karşı hissedilen duyguların farklılaştığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahlaki temeller, duygular, ahlaki yargı

ABSTRACT

Moral foundations theory posits six moral foundations that guide moral judgment, namely, care, fairness, loyalty, authority, sanctity, and liberty. The theory states that the violation of fairness promotes anger, while doing so for sanctity elicits feelings of disgust. Meanwhile, violation of care is associated with anger toward the perpetrator and compassion for the victim. Only a few empirical studies test the propositions of the theory on the relationship between the violation of moral foundation and emotions, which were conducted in western culture. The current study investigates the relationships between moral transgressions and emotions in a nonwestern culture. It also examined feelings toward perpetrators and victims in the face of moral violation. In the pilot study conducted to determine the relevant scenarios to be used in the research, 187 participants evaluated whether or not the behaviors described in 52 scenarios were morally wrong and to report their feelings in these situations. The main study analyzed the participants' moral judgment, feelings toward moral violations, emotional reaction toward victims and perpetrators, and decisions on the punishment of perpetrators using the 12 moral violation scenarios identified in the pilot study. Toward this end, data were collected from 72 participants. To test whether the emotion experienced during the violation of one moral foundation is higher than that experienced in the violation of another, the study conducted a 2(gender) \times 6(moral foundations) factorial multivariate analysis of variance (MANOVA) of moral foundations that involved repeated measures. The result indicated that violations of the foundations of justice and care were morally viewed as more wrong than those of other foundations. However, the findings pointed out that emotions guide moral judgment, and feelings toward victims and perpetrators differ according to the violated moral foundations.

Keywords: Moral foundations, emotions, moral judgment

EXTENDED ABSTRACT

In recent years, interdisciplinary and intercultural studies on moral psychology have been increasing, and various approaches have emerged. One of such approaches is moral foundations theory (MFT), which constitutes the theoretical basis of this study. According to MFT, six moral foundations (i.e., care, fairness, loyalty, authority, sanctity, and liberty) determine the decisions of an individual in the face of an incident (Graham et al., 2013; Haidt & Graham, 2007). MFT specifies that if the care foundation is violated, then individuals tend to feel anger toward the perpetrator but compassion or mercy toward the victim; if the fairness foundation is violated, then anger is directed toward the perpetrator; lastly, if the sanctity foundation is violated, individuals tend to feel disgust (Haidt, 2003; Haidt & Joseph, 2004, 2007). However, only a few empirical studies have tested the propositions of the theory regarding the relationship between the violation of moral foundations and emotions and mostly in western culture (e.g., Landman and Hess, 2018). To address this research gap, the current study aimed to test the relationships between moral transgressions and emotions, as outlined in MFT, in a nonwestern culture. Furthermore, the literature has observed that emotions related to moral transgressions are viewed as a single dimension (e.g., Kollareth and Russel, 2017; Molho et al., 2017). However, in many instances of moral violations, emotions not only about the situation but also toward the victim and perpetrator are experienced (DeScioli and Kurzban, 2009). Therefore, this study examines emotions directed toward the victim and perpetrator in the face of moral transgressions.

Methods

To determine scenarios of moral violations, a pilot study was conducted on 187 undergraduate students. The participants were presented with 52 scenarios and instructed to rate whether or not the behaviors depicted in the scenarios were morally wrong and to report the emotions they experienced in these situations.

The main study was conducted with the participation of 72 undergraduate students. The participants were presented with 12 scenarios of moral violation, which were identified in the pilot study. After reading, the participants evaluated the scenarios using a five-point Likert-type scale in terms of whether or not the behavior of the transgressor was morally wrong. Subsequently, they rated the intensity of various emotions (e.g., anger, sadness, disgust, shame, fear, compassion, contempt, guilt, astonishment, and feeling good or bad) experienced in response to these scenarios. In addition, the participants rated their feelings toward perpetrators (e.g., anger, sadness, disgust, fear, shame, compassion, contempt, pity, and admiration) and victims (e.g., anger, sadness, shame, fear, compassion, contempt, guilt, and pity) separately. Lastly, they indicated their opinion on whether the perpetrator should, in any way, be punished or not punished.

To test the differences in emotional responses to moral violations, victims and perpetrators, the study conducted several $2(\text{gender}) \times 6(\text{moral foundations})$ multivariate analyses of variance with moral violations serving as the repeated measures and 11 emotions as the dependent variables.

Results

Analysis revealed that the participants evaluated care violations as more wrong than those of the other moral foundations. In line with this result, the participants reported that transgressors of care, fairness, and sanctity foundations should be punished harsher than those of liberty, loyalty, and authority foundations. In addition, the study found that individuals who violated the foundations of liberty should be punished more than those who violated the foundations of loyalty and obedience. The results regarding emotions indicated that the participants experienced feelings of anger, sadness, shame, and compassion more intensively toward the care violation compared with those of the other moral foundations.

In addition, the intensity of feelings of the participants toward victims significantly changed expressively according to which moral foundation is violated [Wilks' $\lambda = .25$, $F(30, 1382.95) = 18.97$, $p < .001$, partial $\eta^2 = .24$]. According to the results, the compassion of the participants toward victims of care violation was stronger than those of the other moral foundations. Furthermore, the level of pity was stronger in the case of care violation

compared with violations of fairness, authority, loyalty, and liberty. The sadness expressed by the participants for victims of violations of the foundations of care, sanctity, and liberty was higher than that for violations of the foundations of fairness, loyalty to the group, and obedience to authority.

The intensity of the feelings of the participants toward perpetrators significantly changed according to the violated moral foundation [Wilks' $\lambda = .15$, $F(40, 1497.90) = 20.62$, $p < .001$, partial $\eta^2 = .31$]. The results demonstrated that the feelings of the participants toward perpetrators of care violation were anger and contempt. Moreover, the feeling of fear in the case of sanctity violation was stronger than that in the violations of the other moral foundations. The study also observed that the level of disgust felt toward the perpetrators of care and sanctity violations was higher than that experienced in violations of the foundations of fairness, liberty, loyalty to the group, and obedience to authority. In contrast, disgust experienced in the violation of obedience to authority was significantly lower than those in violations of the other foundations.

The study evaluated the intensity of feelings of the participants when faced with violations of moral foundations and observed anger toward a fairness violation: anger and sadness toward care and liberty violations; and anger, sadness, and astonishment toward loyalty violation surpass all other feelings. The study noted that in case of a violation of sanctity, the levels of intensity of anger, disgust, and astonishment surpass those of shame, fear, compassion, guilt, worry, and pity. For a violation of authority, the level of intensity of sadness surpasses those of feelings of disgust, shame, fear, compassion, contempt, guilt, astonishment, and pity.

Discussion

The results indicated that anger was experienced the most intensively in the violation of care followed by violations of fairness, liberty, and sanctity, and the least intensively in violations of loyalty and obedience. Anger felt toward perpetrators presented the same pattern. These findings were inconsistent with the proposition that fairness violations specifically elicit anger. Seemingly, anger was the most intensively experienced emotion across moral transgressions (Table 1). The feeling of disgust was reported to be experienced more intensively in the case of care and sanctity violations compared with violations of the other moral foundations. Core disgust may be experienced in violations of sanctity, while sociomoral disgust may be experienced in violations of care.

The results regarding the most experienced emotions toward violations of moral foundations revealed that the strongest emotions in the violation of sanctity are disgust

and astonishment, while anger is the strongest or one of the two strongest emotions in violations of other moral foundations (Table 4).

In the face of a moral violation, feelings toward perpetrators and victims would differ. Therefore, this study separately examined emotions toward perpetrators and victims, in addition to emotions related to a situation. The findings supported the suggestion of MFT that individuals tend to feel anger toward perpetrators and compassion toward victims of care violation. From this perspective, the study infers that these results introduce new information to the literature and should be tested through further studies.

The study identified two important findings. First, as posited by MFT, individuals feel anger toward harm and injustice and disgust in the violation of sanctity. However, the study disagrees that specialized emotions exist for each of the foundations. For example, anger is intensely experienced toward not only fairness violation but also care, liberty, and sanctity violations. In addition, sadness and anger was expressed in the violation of the foundations of fairness. Similarly, in case of violation of the sanctity, in addition to disgust, feelings of astonishment, and anger were experienced more than other emotions. Second, the emotions experienced in violation of moral foundations include those related to the situation, victim, and perpetrator, evaluating these emotions separately will contribute to a clear understanding of the relationships between moral foundations and emotions.

One of the limitations of this study is its inability to use different scenarios of violations of moral foundations (i.e., fairness, care, liberty, loyalty to the group, obedience to authority, and sanctity) that were found to be equally wrong. The reason why an emotion is experienced more intensely across violations may be the perceived severity of the violation instead of the moral foundation violated. Another limitation is that the study was conducted on a sample of students. Using different samples, violations of loyalty to the group and obedience to authority may be evaluated as more wrong and lead to stronger emotions. Additionally, studies on the relationship between the violation of moral foundations, emotions, and intuition are relatively scarce. Thus, new studies in this field will contribute to a better understanding of the nature of this relationship.

Ahlak, bir bireyin doğru ya da yanlış olduğunu düşündüğü davranış ve inançları tanımlamak için kullanılan soyut bir kavramdır. Sunar (2002), ahlakı, doğru ve yanlış duygusu veya vicdana dayanan davranış kuralları olarak tanımlamıştır. Ahlak psikolojisi alanında ilk sistematik çalışmaları gerçekleştirmiş olan Kohlberg (1975) ve öğrencisi Turiel'in (2008) çalışmaları incelendiğinde, ahlakı adalet gibi tek bir boyutta ya da adalet ve zarar vermeme gibi iki boyutta değerlendirdikleri görülmektedir. Ancak son yıllarda bazı ahlak kuramcıları (Haidt, 2001; Shweder ve ark., 2003) ahlakı tek veya iki boyutta ele almanın Batılı ahlak anlayışını yansıttığını ve pek çok kültürü dışladığını belirtmişlerdir. Bütüncül ve kapsayıcı olmayı amaçlayan bu yeni yaklaşımlardan birisi de bu çalışmanın kuramsal temelini oluşturan ahlaki temeller kuramıdır (ATK). Kuram doğuştan sahip olduğumuz ve kültürle şekillenen altı ahlaki temel saptamıştır. Bunlar, bakım/zarar vermeme, adalet, otoriteye itaat, gruba sadakat, kutsallık ve özgürlük temelleridir (Graham ve ark., 2013; Haidt ve Joseph, 2004; Haidt ve Graham, 2007). Kurama göre herhangi bir olayın ahlaki olup olmadığı sonucuna nedensel muhakemeler yaparak değil daha çok anlık sezgiler ve duygular aracılığı ile ulaşılmaktadır (Haidt, 2001). Kuram belirli bir ahlaki temelin ihlalinin duruma özgü duygulara yol açtığını belirtse de bu konuda yalnızca birkaç görgül çalışma bulunmaktadır (örn., Landman ve Hess, 2018; Rozin ve ark., 1999). Bu çalışma ahlaki temeller kuramının önerdiği altı ahlaki temelin her birinin ihlalinde hangi duygu ya da duyguların yaşandığını Batılı olmayan bir kültürde incelemek amacı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada hangi duygunun hangi ahlaki temelin ihlalinde daha yoğun yaşandığının yanı sıra herhangi bir ahlaki temelin ihlalinde hangi duygunun diğer duygulardan daha yoğun yaşandığı da incelenmiştir.

Literatürde ahlaki ihlal durumuna yönelik duyguların tek bir boyutta ele alındığı görülmektedir (örn., Kollareth ve Russel, 2017; Molho ve ark., 2017). Bununla birlikte, pek çok ahlaki ihlal durumunda duruma ilişkin duyguların yanı sıra mağdura ve faile ilişkin duygular da deneyimlenmektedir (DeScioli ve Kurzban, 2009). Örneğin, adalet temeli ihlalinde faile öfke duyulabilir ancak kurbanı yönelik duygular acıma, şefkat, merhamet gibi olumlu duygular olabilir. Bu çalışmada duruma, faile ve mağdura yönelik duygular ayrı ayrı değerlendirilerek resmin bütünü incelenmeye çalışılmıştır.

Ahlaki Temeller Kuramı

Ahlaki temeller kuramı, bir grup araştırmacı tarafından kapsayıcı, bütüncül ve kültürlerarası ahlak anlayışını inşa etmek amacıyla çeşitli bilim dallarının ve öğretilerin incelenmesi sonucu geliştirilmiştir (Graham ve ark., 2013; Haidt ve Joseph, 2004; Haidt

ve Graham, 2007). Kuramı geliştiren araştırmacılar kültürleri, dini öğretileri incelemiş; ahlakın belirli temalar içerdiği ve bu temalara verilen önemin kültürden kültüre farklılaştığı sonucuna ulaşmışlardır. Kendilerinden önceki kuramların ahlaki adalet ve zarar temelinde ele aldığı ancak farklı kültürlerde herhangi bir zarar içermeyen eylemlerin toplumsal sözleşmelerin ihlali olarak algılanarak ahlaki açıdan yanlış bulduklarını belirtmişlerdir (Bkz. Shweder ve ark., 2003). Yaptıkları çalışmalar sonucunda bireylerin bir olayı doğru ya da yanlış olarak değerlendirmelerini açıklayan altı ahlaki temel bulmuşlardır (Graham ve ark., 2013; Haidt, 2007). Bu temellerden bakım-zarar temeli, canlılara zarar vermenin ahlaki olmadığını ve canlıların acı işaretlerine (örn., ağlamak) duyarlı olmanın ahlaki olduğunu belirten, insanların ve primatların evrimsel geçmişinde anne ve yavru arasındaki bağlanma sistemi ile ilişkili olan bir temeldir. Adalet-hilekârlık temeli, adil olmanın, bencil olmamanın, aynı zamanda iş birliği yapmanın ahlaki olduğunu ve hilekarlara ya da beleşçilere karşı dikkatli olmak gerektiğini vurgular. Otorite-yıkım temeli, astların üstlerine itaat etmelerinin, üstlerin ise astların güvenliğini sağlamanın ahlaki olduğunu belirtir. Sadakat-ihanet temeli, bireylerin kendi gruplarını koruması, kayırması ve grubuna sadık olup ihanet etmemesiyle ilgili kaygıları içeren temeldir. Kutsallık- yozlaşma temeli, evrimsel süreçte canlıların hastalık yapıcı mikro-organizmalardan uzak durarak ruh ve beden sağlığını korumaya çalışması ile ilişkiliyken günümüzde kişilerarası ilişkilerden gruplararası temasa kadar pek çok sosyal faaliyetle ilişkilendirilmiştir. Özgürlük- baskı temeli, bireylerin hiyerarşiler içinde yaşadıkları ancak bu hiyerarşi içinde zorbalık ya da baskı yapanlara karşı durmaları gerektiğini vurgular. Bakım/zarar, adalet/hilekarlık ve özgürlük temelleri bireyselleştirici; otoriteye itaat, gruba sadakat ve kutsallık temelleri ise bağlayıcı temeller olarak iki ana kategori altında toplanmıştır (Graham ve ark., 2009).

Ahlaki temeller kuramının dört temel unsuru bulunmaktadır. Bunlar; doğuştancılık, çoğulculuk, kültürel öğrenme ve sezgiselliktir. Bu unsurlar, ahlaki yargıların nasıl oluştuğunu açıklamaktadır. Doğuştancılık, kültürel öğrenme ve çoğulculuk, ahlakın hem doğuştan getirilen hazır bulunuşun hem de çevresel faktörlerin etkisiyle oluştuğunu vurgulamaktadır (Graham ve ark., 2013). Sezgisellik ise, ahlaki yargılara ilk anda sezgilerin kaynaklık ettiğini, bireylere neden sorusu sorulduğunda sezgisel olarak verdikleri kararı doğrulayacak nedenler aramaya başladıklarını açıklamaktadır (Haidt, 2001). Sezgisel karar verme literatürde ikili işlem modeli adı verilen bilgi işlem modeline dayanmaktadır (Epstein, 1994; Evans, 2003). Bu modele göre bireyler bilişsel cimrilerdir

ve herhangi bir konuda kararlarını verirken ilk anda sezgisel olarak kararlarını gerçekleştirmekte daha sonra ise bu kararlarını doğrulayacak nedenler aramaktadırlar . Evans (2003), bu iki bilişsel sistemi otomatik ve kontrollü çalışanlar olarak sınıflarken, Paxton ve Greene (2010), bu iki sistemi, “Sistem 1” ve “Sistem 2” olarak isimlendirmiştir. Sistem 1, Sistem 2’ye göre evrimsel açıdan daha eski, hızlı, otomatik ve sezgiseldir. Sistem 2 ise ilk sisteme göre daha analitik ve bilinçli düşünceyi kapsamakta ve genellikle ilk sistemde verilen kararı doğrulayacak nedenler aramayı içermektedir.

Ahlaki temeller kuramının dayandığı sosyal sezgisel modele göre (Haidt, 2001), bu iki sistem ahlaki yargılarımızda da görülmektedir. Haidt, bireylerin ahlaki bir olay ile karşılaştıklarında ilk anda sezgisel olarak karar verdiklerini, neden sorusu sorulduğunda ise kararlarını doğrulayacak nedenler aradıklarını belirtmiştir (Haidt, 2001; 2007; Graham ve ark., 2013). Ancak, araştırmacılar ahlaki yargıların değişmez olmadığını ve diğerleri ile kararlarımız hakkında konuştuğumuzda bu ahlaki yargılarımızın değişebileceğini de belirtmişlerdir.

Ahlaki Temeller ve Duygular

Bireyler, ahlaki bir olayla karşılaştıklarında ya da bizzat ahlaki bir olay yaşadıklarında çeşitli duygular hissederek. Ahlaki olarak onaylanan bir durumda yaşanan gurur, şükran gibi duygular ve ahlaki bir ihlal durumunda yaşanan utanç, suçluluk, iğrenme, öfke gibi duygular ahlaki duygular olarak adlandırılmaktadır (Haidt, 2001; Tangney ve ark., 2007). Ahlaki duyguların bireyleri ahlaki olan davranışı yapmaya, ahlaki olmayan davranıştan kaçınmaya ya da zararı telafi etmeye motive ettiği belirtilmektedir (Hooge ve ark., 1988, akt. Haidt, 2003).

Alanyazın incelendiğinde, ahlaki kararlarımıza rehberlik eden duyguların üç kategoride değerlendirildiği görülmektedir. Bunlar benlik odaklı duygular¹, diğeri odaklı duygular ve olumlu duygulardır (Keltner ve Haidt, 1999; Tangney ve ark., 2007; Lewis, 2008). Keltner ve Haidt (1999), benlik odaklı ya da özbilinçli duyguların utanma, suçluluk ve mahcubiyetten oluştuğunu ifade etmişlerdir. Bu üç duygu, kişinin kendi ahlaki değerlerine ve bu değerleri içselleştirmesine dayanmaktadır. Tangney ve arkadaşları (2007), suçluluk ve utancın bireylerin normlara uymasını motive eden ve böylece normların devamını sağlayan iki güçlü duygu olduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda araştırmacılar, utancın toplum tarafından onaylanmayan davranışlarda ya da diğerinin kişiyi

1 Özbilinçli duyguların bir diğer karşılığı kendini kınayan (self condemnation) duygulardır.

değerlendireceği durumlarda hissedildiğini, suçluluğun ise bireyin kendi değer yargılarını ihlal ettiğinde kendini değerlendirmesi sonucunda hissedilen bir duygu olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer doğrultuda Lewis (2008), utancın benliğin olumsuz bir değerlendirmesini içerdiğini belirtirken suçluluğun belirli bir davranışın olumsuz değerlendirmesini içerdiğini belirtir. Ayrıca, utanç durumlarında öfkenin de yaşanabileceğini belirtmiştir. Utanç yaşayan bireyler, benliğe ait öfkeyi dışarı yansıtma eğilimindedir.

Diğerleri ile ilişkili olan duygular ise küçümseme, öfke ve iğrenmeyi kapsamaktadır (Rozin ve ark., 1999). Öfke duygusu, engellenme karşısında ya da haksız/adaletsiz olay veya durumlara bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır. İğrenme ise, evrimsel açıdan sağlıklı gıdadan ve hastalıklardan kaçınma ile ilişkili bir duygu iken zamanla sosyal açıdan kişilerarası ve gruplararası temasla ilgili endişeleri de kapsayan bir duyguya evrilmiştir (Russell ve Giner-Sorolla, 2011). Örneğin, beyazların ve siyahların kullandıkları tuvaletlerin ayrı olması, bedenlerini bu gruplardan uzak tutmak istemeleri iğrenme hissinin sosyal etkisi olarak değerlendirilmektedir (Haidt, 2003; Rozin ve ark., 1999).

Ahlaki duyguların bir diğer kümesi ise yüceltme, minnettarlık ve hayranlığı kapsayan olumlu duygulardır². Yüceltme, diğerinin ahlaki davranışına tanık olan kişiye haz veren ve ahlaki davranma arzusunu tetikleyen bir duygu olarak tanımlanmıştır (Algoe ve Haidt, 2009; Haidt, 2003). Minnettarlık, kişinin diğerinin kendisine niyetli olarak fayda sağladığını düşündüğü durumlarda deneyimlenen ve iyilikle karşılık verme hissinin tetikleyen olumlu bir duygu olarak ele alınmaktadır (McCullough ve ark., 2001). Hayranlık ise, ahlaki açıdan onaylanan ve “ahlaki açıdan mükemmel” olarak algılanan davranışları gerçekleştiren kişilere karşı hissedilen bir duygudur (Algoe ve Haidt, 2009).

Alan yazın incelendiğinde ahlaki temeller kuramının önerdiği temeller ile ahlaki duyguların ilişkisini inceleyen yalnızca bir araştırmaya rastlanmıştır. Landmann ve Hess (2018), beş ahlaki temel ihlalinin şefkat, öfke, hiddet, iğrenme, gücenme, merhamet ve korku olmak üzere yedi duygu ile ilişkisini incelemiştir. Çalışmada, katılımcılara her bir ahlaki temel için iki ihlal senaryosu sunulmuş ve bu yedi duyguyu ne derece hissettiklerini derecelendirmeleri istenmiştir. Sonuçlara göre, kutsallık temeli ihlalinde hissedilen iğrenme duygusu diğer ahlaki temel ihlallerinden daha yüksek bulunmuştur. Bakım, adalet ve otoriteye itaat temellerinin ihlalinde hissedilen öfke gruba sadakat ve kutsallık temelleri ihlalinde hissedilenden daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca bakım ve kutsallık

2 Algoe ve Haidt (2009) bu duyguları diğerini öven (other-praising) duygular olarak adlandırmışlardır.

temelleri ihlalinde hissedilen merhametin diğer temellere göre daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmanın amacı hangi duygunun hangi ahlaki temelin ihlalinde daha yoğun yaşandığının yanı sıra herhangi bir ahlaki temelin ihlalinde hangi duygunun diğer duygulardan daha yoğun yaşandığını da incelemektir. Ayrıca daha önce de ifade edildiği gibi mevcut çalışmada ahlaki ihlal durumunda hissedilen duyguların yanı sıra spesifik olarak mağdura ve faile yönelik duygular da ele alınmıştır. Ancak daha önce Batılı toplumlarda birkaç çalışma yapılmış olması Türkiye’de ise benzer bir çalışmaya rastlanmamış olması ahlaki yargılar ve duygular gibi karmaşık bir konuda herhangi bir öngöründe bulunmayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın kültürel açıdan keşifsel bir çalışma olabileceği düşünülmektedir.

Ahlaki temeller kuramı bazı ahlaki temel ihlallerinin belirli bazı duyguları ortaya çıkaracağını belirtmektedir. Kurama göre adalet ahlaki temelinin ihlalinde öfke, kutsallık temeli ihlalinde ise iğrenme duygusu yaşanmaktadır (Haidt, 2003; Haidt ve Joseph, 2004; 2007). Gerek ahlaki temeller kuramı gerekse daha önce yapılan çalışmalar (örn., Landman ve Hess, 2017; Landman ve Hess, 2018) bakım temeli ihlalini şefkat, merhamet, acıma gibi duygularla ilişkilendirmişlerdir. Kuramın bu üç önermesini sınamak için aşağıdaki hipotezler test edilmiştir.

H1. Bakım ahlaki temelinin ihlalinde hissedilen şefkat ve acıma duyguları diğer ahlaki temellerin ihlalinde hissedilenden daha yüksektir.

H2. Adalet ahlaki temelinin ihlalinde hissedilen öfke duygusu diğer ahlaki temellerin ihlalinde hissedilenden daha yüksektir.

H3. Saflık/kutsallık ahlaki temelinin ihlalinde hissedilen iğrenme diğer ahlaki temel ihlallerinde hissedilenden daha yüksektir.

İnsanların bir ahlaki temel ihlali ile karşılaştıklarında ihlal eden kişiye ve ahlaki ihlalin mağduruna yönelik duyguları farklı olacaktır (DeScioli ve Kurzban, 2009). Bu nedenle bu çalışmada faile ve mağdura karşı hangi duyguların deneyimlendiği sorusuna da yanıt aranmıştır. Ahlaki temeller kuramı bakım temeli ihlalinde faile öfkenin, mağdura ise şefkatin; adalet temeli ihlalinde faile öfkenin hissedileceğini belirtmektedir (Haidt, 2003; Haidt ve Joseph, 2004; 2007). Bu bilgiler doğrultusunda oluşturulan araştırma hipotezleri aşağıda sunulmuştur.

H4. Bakım ahlaki temelini ihlalinde mağdura acıma ve şefkat duyguları diğer ahlaki temellerin ihlalinde hissedilenden daha yüksek olacaktır.

H5. Bakım ahlaki temelini ihlalinde faile öfke diğer duygulardan daha güçlü hissedilecektir.

Yöntem

Katılımcılar

Mevcut çalışmada senaryoların belirlenmesi amacıyla bir pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışmaya Mersin Üniversitesi'nin çeşitli bölümlerinde okumakta olan 187 lisans öğrencisi gönüllü olarak katılmıştır. Katılımcıların 91'i kadın (%48), 83'ü erkektir (%43). On üç katılımcı ise cinsiyetini belirtmemiştir. Katılımcıların yaş ortalamaları 20'dir. Ana çalışmaya ise Mersin Üniversitesi'nde okumakta olan 72 lisans öğrencisi gönüllü olarak katılmıştır. Katılımcıların yaş ranjı 18-28, yaş ortalaması ise 20.69'dur ($SS = 1.75$). Katılımcıların %60'ı kadın (45), %36'sı erkektir (27).

Veri Toplama Araçları

Ahlaki İhlal Senaryoları

Pilot çalışmada Clifford ve arkadaşları (2015) tarafından hazırlanmış, Bozkuş (2020), tarafından Türkçeye çevrilmiş olan senaryoların içinden seçilmiş 15 senaryo ve bu çalışma için yazılan 37 yeni senaryo olmak üzere toplam 52 senaryo kullanılmıştır. Ana çalışmada pilot çalışma ile belirlenen 12 ahlaki ihlal senaryosu kullanılmıştır (Bkz. EK 1).

İşlem

Çalışma için öncelikle Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan çalışmanın yapılmasının etik açıdan uygun olduğunu gösteren etik kurul izin başvurusunda bulunulmuş ve 31.05.2019 tarihinde 22 nolu karar ile etik kurul komisyon onayı alınmıştır. İlk olarak ahlaki ihlal senaryolarını belirlemek için pilot çalışma yapılmıştır. Pilot çalışmada katılımcılardan senaryoda anlatılan durumlara şahit olduklarını düşünmeleri ardından da bu davranışın ahlaki olarak yanlış olup olmadığını beş dereceli bir ölçek üzerinde değerlendirmeleri istenmiştir. Daha sonra katılımcılardan böyle bir durumda (senaryoda aktarılan) yaşayacakları duygu ya da duyguların neler olacağını yazmaları ve bu duygunun gücünü beş dereceli Likert tipi bir ölçek üzerinde değerlendirmeleri istenmiştir. Pilot çalışmada katılımcıların yanıtlama süreleri ortalama 45 dakika sürmüştür.

Ana çalışma Mersin Üniversitesi Psikoloji Bölümü laboratuvarında gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ahlaki yargılar ve duyguların incelendiği bir çalışmanın gerçekleştirileceğine dair duyurular yapılmış ve ders kredisi karşılığında gönüllü olan katılımcılar en fazla dört kişilik gruplar halinde çalışmaya alınmıştır. Haidt (2001), ahlaki yarguların, diğer insanlarla konuşulduğunda değişebileceğini ifade etmiştir. Bu görüşten hareketle çalışmaya başlamadan önce, katılımcılardan çalışma esnasında, diğer katılımcılarla bilgi alışverişinde bulunmamaları, senaryolara ait soruları birbirleriyle tartışmamaları istenmiştir. Katılımcılara gerekli uyarılar ve bilgilendirmeler yapıldıktan sonra tüm katılımcılardan ilk olarak bilgilendirilmiş onam formunu okuyup imzalamaları istenmiştir. Daha sonra katılımcılardan her bir senaryoyu okuduktan sonra ahlaki ihlali yapan kişinin davranışının yanlış olup olmadığını beş dereceli (1 - hiç yanlış değil, 5 - son derece yanlış) Likert tipi bir ölçek üzerinde değerlendirmeleri istenmiştir. Ardından katılımcılar bu durumda bir dizi duyguyu (öfke, üzüntü, iğrenme, utanç, korku, şefkat, küçümseme, suçluluk, şaşkınlık, kaygı, acıma, iyi hissetme, kötü hissetme) ne derece hissettiklerini yine beş dereceli bir ölçek üzerinde (1- hiç hissetmedim, 5- çok güçlü hissettim) değerlendirmişlerdir. Çalışmada yer alan duygular hem pilot çalışmada yer alan katılımcıların ifade ettikleri duygulardan en çok tekrarlananları hem de literatürde yer alan ahlaki duyguların incelenmesi sonucunda belirlenmiştir. Katılımcıların faile karşı duygularını (öfke, üzüntü iğrenme, korku, şefkat, küçümseme, acıma, hayranlık) ve mağdura/mağdurlara karşı duygularını (öfke, üzüntü iğrenme, utanç, korku, şefkat, küçümseme, suçluluk, acıma) ayrı ayrı değerlendirmeleri istenmiştir. Ayrıca katılımcılardan, failin herhangi bir şekilde cezalandırılıp cezalandırılmaması konusundaki görüşlerini de beş dereceli Likert tipi bir ölçek üzerinde (1- hiç cezalandırılmamalı, 5- çok cezalandırılmalı) değerlendirmeleri istenmiştir. Sıra etkisini kontrol etmek için senaryoların sıralaması değiştirilmiştir. Katılımcıların çalışmayı tamamlama süreleri yaklaşık 50 dakika sürmüştür.

Veri Analizi

Çalışmada kullanılacak senaryoları belirlemek amacıyla pilot çalışmanın veri seti, öncelikle uç değer analizine tabi tutulmuştur. Veri seti için mahalonobis uzaklığı hesaplanmış ve sekiz kişi aykırı puanlara sahip olduğu için veri setinden çıkarılmıştır. Yeni veri seti ile açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir.

Ana çalışmada yer alan ilk üç hipotezin sınanması ve ihlal edilen ahlaki temele göre hissedilen duyguların farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesi amacıyla, verilere tek-

rar ölçümlü çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) uygulanmıştır. Ardından her bir ahlaki temelin ihlalinde bir duygunun diğerlerinden daha yoğun yaşanıp yaşanmadığını test etmek için tekrar ölçümlü varyans analizleri gerçekleştirilmiştir. Gilligan (1977), kadın ve erkeklerin ahlaki anlayışlarında niteliksel farklar olduğunu, kadınların daha çok bakım temeli ile erkeklerin ise daha çok adalet temeli ile ilgilendiklerini belirtmiştir. Cinsiyetin olası karıştırıcı etkilerini görebilmek ve kontrol edebilmek amacı ile analizlere cinsiyet de dahil edilmiştir.

Altı farklı ahlaki temelin ihlali durumunda ihlal durumunun yanlışlık derecesi, hissedilen 13 farklı duygu (öfke, üzüntü, iğrenme, utanç, korku, şefkat, küçümseme, suçluluk, şaşkınlık, kaygı, acıma, kötü hissetme, iyi hissetme) ve ahlaki ihlali yapan kişinin cezalandırılmasına ilişkin yargının farklılaşp farklılaşmadığını incelemek amacı ile verilere 2 (cinsiyet) X 6 (ahlaki temel) faktörlü son faktörde tekrar ölçümlü çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) uygulanmıştır. Küresellik ihlallerini düzeltmek için Greenhouse-Geisser düzeltmesi kullanılmıştır.

Bulgular

Çalışmada kullanılacak senaryoların belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen pilot çalışmada, senaryoların yüklendiği faktör (temel) ile orijinal senaryoların yüklendiği faktör (temel) uyumu ve faktör yükleri temel alınarak, her bir ahlaki temel ihlali için seçilen ikişer senaryodan oluşan altı faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Elde edilen altı faktörlü yapı, varyansın % 68.23'ünü açıklamıştır. Otoriteye itaat temeline ait senaryoları içeren birinci faktör varyansın % 20.54'ünü, bakım temelini temsil eden ikinci faktör varyansın %14.18'ini, özgürlük temelini temsil eden üçüncü faktör varyansın % 9.90'ını, kutsallık temelini temsil eden dördüncü faktör varyansın % 8.75'ini, adalet temelini temsil eden beşinci faktör varyansın % 8.17'sini ve gruba sadakat temelini temsil eden altıncı faktör ise varyansın % 6.68'ini açıklamıştır.

Ahlaki Temellerin İhlali Durumunda Hissedilen Duygular

Ana çalışmanın analiz sonuçları yanlışlık değerlendirilmelerinin ve duyguların hangi ahlaki temellerin ihlal edildiğine bağlı olarak farklılaştığını göstermiştir [Wilks' $\lambda = .04$, $F(75, 1613.61) = 20.58$, $p < .001$, kısmi $\eta^2 = .47$]. Değişken sayısının çok olması nedeniyle birinci tip hata olasılığını azaltmak için Bonferroni düzeltmesi kullanılmıştır (Viattate ve Cichocki, 2008). Bu düzeltme sonrası anlamlılık düzeyi .003 olarak belirlenmiştir. Analiz sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1
Ahlaki Temellerin İhlalinde Hissedilen Duyguların Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Adalet		Bakım		Otorite		Sadakat		Özgürlük		Kutsallık	
	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS
AYD	4.23 ^b	.09	4.92 ^a	.03	2.46 ^c	.10	2.78 ^c	.13	3.94 ^b	.10	4.38 ^b	.11
Kötü His.	3.34 ^b	.13	4.54 ^a	.08	2.52 ^c	.12	2.61 ^c	.15	3.61 ^b	.13	4.25 ^a	.13
İyi His.	1.19 ^b	.04	1.01 ^a	.01	1.50 ^c	.10	1.44 ^c	.08	1.17 ^b	.04	1.04 ^c	.02
Öfke	3.49 ^b	.14	4.51 ^a	.08	2.03 ^c	.10	2.37 ^c	.14	3.42 ^b	.12	3.75 ^b	.16
Küçümseme	2.40 ^a	.13	2.85 ^a	.13	1.66 ^b	.08	1.66 ^b	.10	2.42 ^a	.15	2.55 ^a	.18
İğrenme	2.86 ^b	.14	3.96 ^a	.12	1.55 ^c	.09	1.84 ^c	.14	2.72 ^b	.15	4.30 ^a	.13
Üzüntü	2.45 ^c	.15	4.42 ^a	.07	2.26 ^c	.09	2.42 ^c	.14	3.41 ^b	.12	3.39 ^b	.16
Utangaç	2.45 ^{bd}	.12	3.71 ^a	.13	1.71 ^c	.09	2.09 ^{cd}	.13	2.64 ^{bd}	.15	2.88 ^b	.17
Suçluluk	1.90 ^{cd}	.13	2.48 ^a	.14	1.59 ^{cb}	.09	1.51 ^b	.09	1.86 ^{cb}	.15	2.23 ^{ad}	.17
Şefkat	1.21 ^d	.05	3.12 ^a	.16	1.64 ^b	.09	1.31 ^d	.08	1.70 ^{bb}	.11	1.45 ^{bcd}	.11
Acıma	1.73 ^c	.12	3.44 ^a	.14	1.76 ^c	.09	1.52 ^c	.09	2.80 ^b	.14	2.49 ^b	.17
Kaygı	1.84 ^{bc}	.12	2.96 ^a	.14	2.03 ^c	.11	1.85 ^{bc}	.12	2.55 ^a	.14	2.85 ^a	.18
Korku	1.35 ^c	.08	2.13 ^{bc}	.11	1.43 ^{de}	.08	1.38 ^c	.08	1.87 ^{cd}	.14	2.90 ^a	.19
Şaşkınlık	2.58 ^c	.13	3.44 ^b	.13	1.78 ^d	.10	2.67 ^c	.15	2.79 ^c	.15	4.36 ^a	.10
Ceza	3.56 ^a	.11	3.87 ^a	.09	1.70 ^e	.09	1.55 ^c	.09	2.76 ^b	.13	3.63 ^a	.15

Not. Aynı satırdaki aynı harfî paylaşılan değerler arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunmamaktadır. AYD= Ahlaki yanlışlık derecesi

Analiz sonuçlarına göre, ahlaki ihlal durumuna yönelik, algılanan ahlaki yanlışlık, ahlaki temellere göre anlamlı olarak farklılaşmıştır [$F(3.70, 259.25) = 86.24, p < .001$, kısmi $\eta^2 = .69$]. Altı farklı ahlaki temelin ihlalinin yanlış olarak değerlendirilmeleri arasındaki farkları test etmek için ortalamalar Bonferroni testleri ile karşılaştırılmıştır. Tablo 1’de görülebileceği gibi, katılımcıların bakım temeli ihlalini diğer tüm temellerin ihlallerinden ahlaki açıdan daha yanlış olarak değerlendirdikleri bulunmuştur. Bu bulguya ek olarak, katılımcılar adalet, kutsallık ve özgürlük temellerinin ihlallerini, otoriteye itaat ve gruba sadakat temellerinin ihlallerinden daha yanlış olarak değerlendirmişlerdir.

Ahlaki ihlal durumunda katılımcıların kendilerini kötü hissetme düzeyleri, hangi ahlaki temelin ihlal edildiğine bağlı olarak farklılaşmıştır [$F(4.56, 319.17) = 73.15, p < .001$, kısmi $\eta^2 = .51$]. Tablo 1’de görülebileceği gibi, katılımcıların bakım ve kutsallık temellerinin ihlal edildiği durumlarda diğer tüm temellerin ihlallerine oranla kendilerini daha kötü hissettikleri bulunmuştur. Ayrıca, katılımcılar adalet ve özgürlük temellerinin ihlallerinde, gruba sadakat ve otoriteye itaat temellerine oranla daha kötü hissetmişlerdir.

Ahlaki ihlal durumunda katılımcıların kendilerini iyi hissetme düzeyleri de, ahlaki temellere göre anlamlı olarak farklılaşmıştır [$F(2.68, 187.35) = 13.16, p < .001$, kısmi $\eta^2 = .15$]. Bakım ve kutsallık temelleri ihlallerinde katılımcıların iyi hissetme düzeyleri diğer tüm temellerin ihlallerinden daha düşük bulunmuştur. Adalet ve özgürlük temelleri ihlallerinde katılımcıların iyi hissetme düzeyleri de gruba sadakat ve otoriteye itaat temelleri ihlallerinde olduğundan daha düşüktür.

Ahlaki ihlal durumunda hissedilen öfke, ihlal edilen ahlaki temellere göre anlamlı olarak farklılaşmıştır [$F(4.46, 312.37) = 86.24, p < .001$, kısmi $\eta^2 = .55$]. Hissedilen ortalama öfke düzeyleri karşılaştırıldığında, bakım temeli ihlalinde hissedilen öfkenin diğer tüm temellerin ihlallerine oranla daha güçlü olduğu bulunmuştur. Ayrıca, adalet, kutsallık ve özgürlük temelleri ihlalinde hissedilen öfke, otoriteye itaat ve gruba sadakat temelleri ihlallerinde hissedilenden daha yüksektir. Bu bulgu araştırmanın ikinci hipotezini desteklememiştir. Ayrıca ihlal edilen ahlaki temel ile cinsiyetin öfke düzeyi üzerindeki ortak etkisi de anlamlı bulunmuştur [$F(4.46, 312.57) = 4.31, p < .001$, kısmi $\eta^2 = .06$]. Bu ortak etkinin doğasını araştırmak için her bir ahlaki durum ihlali için kadınların ve erkeklerin ortalama öfke duygusu puanları bağımsız gruplar için t-testi ile karşılaştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; özgürlük temeli ihlalinde kadınların hisset-

tikleri öfke ($Ort. = 3.81, SS = .89$), erkeklerin hissettikleri öfkeden ($Ort. = 3.03, SS = 1.11$) anlamlı olarak daha yüksektir ($t(45.80) = 3.06, p < .01$).

Ahlaki ihlal durumunda hissedilen küçümseme, ahlaki temellere göre anlamlı olarak farklılaşmıştır [$F(4.53, 317.42) = 19.97, p < .001$, kısmi $\eta^2 = .22$]. Adalet, bakım, özgürlük ve kutsallık temelleri ihlallerinde hissedilen küçümseme duygusunun gruba sadakat ve otoriteye itaat temelleri ihlallerinde hissedilenden daha yüksek olduğu görülmüştür.

Ahlaki ihlal durumunda hissedilen iğrenme, ahlaki temellere göre anlamlı olarak farklılaşmıştır [$F(4.29, 300.65) = 111.04, p < .001$, kısmi $\eta^2 = .61$]. Bakım ve kutsallık temellerinin ihlallerinde hissedilen iğrenme, adalet ve özgürlük temellerinin ihlallerinde hissedilenden anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca, adalet ve özgürlük temellerinin ihlallerinde hissedilen iğrenme, gruba sadakat ve otoriteye itaat temellerinin ihlallerinde hissedilenden daha yüksektir. Ek olarak, iğrenme duygusu üzerinde ihlal edilen ahlaki temel ve cinsiyet ortak etkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur [$F(4.29, 300.65) = 5.67, p < .001$, kısmi $\eta^2 = .07$]. Hangi ahlaki temellerin ihlalinde iğrenme duygusunun cinsiyete göre farklılaştığını belirlemek amacı ile verilere bağımsız gruplar için t-testi uygulanmıştır. Sonuçlara göre, adalet temeli ihlalinde erkeklerin hissettikleri iğrenme ($Ort. = 3.16, SS = .98$) kadınların hissettikleri iğrenmeden ($Ort. = 2.54, SS = 1.30$) anlamlı olarak daha yüksektir ($t(70) = -2.29, p < .05$). Benzer olarak, otoriteye itaat temelini ihlalinde erkeklerin hissettikleri iğrenme ($Ort. = 1.74, SS = .91$) kadınların hissettikleri iğrenmeden ($Ort. = 1.35, SS = .55$) anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur ($t(70) = -2.24, p < .05$).

Ahlaki ihlal durumunda hissedilen üzüntü, ihlal edilen ahlaki temellere göre anlamlı olarak farklılık göstermiştir [$F(4.03, 282.43) = 68.73, p < .001$, kısmi $\eta^2 = .49$]. Hissedilen ortalama üzüntü düzeyleri karşılaştırıldığında, bakım temeli ihlalinde hissedilen üzüntünün, diğer tüm temellerin ihlallerine oranla daha güçlü olduğu bulunmuştur. Özgürlük ve kutsallık temelleri ihlalinde hissedilen üzüntünün ise, adalet, gruba sadakat ve otoriteye itaat temellerinin ihlallerinde hissedilenden daha güçlü olduğu bulunmuştur.

Ahlaki ihlal durumunda hissedilen utanç, ahlaki temellere göre anlamlı olarak farklılaşmıştır [$F(4.23, 296.11) = 42.68, p < .001$, kısmi $\eta^2 = .38$]. Bakım temeli ihlalinde hissedilen utanç, diğer tüm temellerin ihlallerine oranla daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Kutsallık, adalet ve özgürlük temelleri ihlallerinde hissedilen utanç ise otoriteye itaat temeli ihlalinde hissedilenden daha güçlüdür. Ayrıca, kutsallık temeli ihlalinde hissedilen utanç gruba sadakat temeli ihlalinde hissedilenden daha yüksek bulunmuştur.

Ahlaki ihlal durumunda hissedilen suçluluk duygusu da ahlaki temellere göre anlamlı olarak farklılaşmıştır [$F(4.14, 289.53) = 15.95, p < .001, \text{kısmi } \eta^2 = .19$]. Hissedilen ortalama suçluluk düzeyleri karşılaştırıldığında, bakım temeli ihlalinde hissedilen suçluluk; adalet, özgürlük, otoriteye itaat ve gruba sadakat temelleri ihlallerinde hissedilenden anlamlı olarak daha yüksektir. Kutsallık temelli ihlalinde hissedilen suçluluk ise otoriteye itaat ve gruba sadakat temelleri ihlallerinde hissedilenden, adalet temeli ihlalinde hissedilen suçluluk ise gruba sadakat temeli ihlalinde hissedilenden anlamlı olarak daha yüksektir.

Ahlaki ihlal durumunda hissedilen şefkat, ahlaki temellere göre anlamlı olarak farklılık göstermiştir [$F(3.12, 218.19) = 59.56, p < .001, \text{kısmi } \eta^2 = .46$]. Hissedilen ortalama şefkat düzeyleri karşılaştırıldığında, bakım temeli ihlalinde hissedilen şefkat duygusunun diğer tüm temellerin ihlallerinde hissedilenden daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Bu bulgu araştırmanın ilk hipotezini ve dolayısıyla kuramın açıklamasını desteklemiştir. Otoriteye itaat temeli ihlalinde hissedilen şefkat de adalet ve gruba sadakat temelleri ihlallerinde hissedilenden, özgürlük temeli ihlalinde hissedilen şefkat ise adalet temeli ihlalinde hissedilenden daha yüksektir.

Ahlaki ihlal durumunda hissedilen acıma duygusu da, ahlaki temellere göre anlamlı olarak farklılaşmıştır [$F(4.33, 303.29) = 52.11, p < .001, \text{kısmi } \eta^2 = .43$]. Hissedilen ortalama acıma düzeyleri karşılaştırıldığında, bakım temeli ihlalinde hissedilen acıma diğer tüm temellerin ihlallerinde hissedilenden daha yüksektir. Kutsallık ve özgürlük temelleri ihlallerinde hissedilen acıma, adalet, otoriteye itaat ve gruba sadakat temelleri ihlallerinde hissedilenden daha yüksektir.

Ahlaki ihlal durumunda hissedilen kaygı, ahlaki temellere göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır [$F(4.29, 300.52) = 24.82, p < .001, \text{kısmi } \eta^2 = .26$]. Bakım ve kutsallık temelleri ihlallerinde hissedilen kaygı, adalet, gruba sadakat ve otoriteye itaat temelleri ihlallerinde hissedilenden, özgürlük temeli ihlalinde hissedilen kaygı ise adalet ve gruba sadakat temeli ihlallerinde hissedilenden daha yüksektir.

Ahlaki ihlal durumunda hissedilen korku, ahlaki temellere göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır [$F(3.15, 220.42) = 40.24, p < .001, \text{kısmi } \eta^2 = .36$]. Hissedilen ortalama korku düzeyleri karşılaştırıldığında, kutsallık temeli ihlalinde hissedilen korkunun diğer tüm temellerin ihlalinde hissedilenden anlamlı biçimde daha yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca bakım ve özgürlük temellerinin ihlalinde hissedilen korku, adalet ve gruba

sadakat temelleri ihlallerinde hissedilenden; bakım temeli ihlalinde hissedilen korku ise otoriteye itaat temelinde hissedilenden daha güçlüdür.

Ahlaki ihlal durumunda hissedilen şaşkınlık, ahlaki temellere göre anlamlı olarak farklılık göstermiştir [$F(4.32, 302.20) = 69.55, p < .001$, kısmi $\eta^2 = .50$]. Kutsallık temeli ihlalinde hissedilen şaşkınlık diğer tüm temellerin ihlallerine oranla daha yüksektir. Ayrıca bakım temeli ihlalinde hissedilen şaşkınlık, adalet, özgürlük, gruba sadakat ve otoriteye itaat temelleri ihlallerinde hissedilenden daha yüksek iken; otoriteye itaat temeli ihlalinde hissedilen şaşkınlık diğer tüm temellerin ihlallerine oranla daha düşüktür.

Duygulara ilişkin bulgular incelendiğinde ihlal edilen temeller ve cinsiyetin duygular üzerindeki ortak etkisinin yalnızca öfke ve iğrenme düzeyleri üzerinde anlamlı olduğu görülmüştür. Diğer duygularda (kötü hissetme, iyi hissetme, küçümseme, üzüntü, utanç, suçluluk, şefkat, acıma, kaygı, korku, şaşkınlık) ortak etki istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır.

Katılımcıların ahlaki ihlali yapan kişinin ne derece cezalandırılması gerektiğine ilişkin değerlendirmeleri de ahlaki temellerin ihlaline göre farklılık göstermiştir [$F(4.28, 299.71) = 3.21, p < .05$, kısmi $\eta^2 = .61$]. Katılımcılar bakım, adalet ve kutsallık temellerini ihlal eden kişilerin, özgürlük, otoriteye itaat ve gruba sadakat temellerini ihlal eden kişilerden daha çok cezalandırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca özgürlük temeli ihlal eden kişilerin de gruba sadakat ve otoriteye itaat temellerini ihlal eden kişilerden daha çok cezalandırılması gerektiği düşünülmüştür.

Ahlaki Temellerin İhlalinde Mağdura Yönelik Duygular

Daha öncede belirtildiği gibi, diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada katılımcılardan ahlaki bir ihlale tanık olduklarında hissettikleri duyguların yanı sıra ihlali yapan kişiye ve mağdura yönelik duygularını da derecelendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların, mağdura yönelik duygularının (öfke, iğrenme, küçümseme, üzüntü, acıma, şefkat) ihlal edilen ahlaki temele göre farklılaşıp farklılaşmadığı sorusuna yanıt bulmak ve çalışmanın dördüncü hipotezini test etmek amacıyla verilere 2 (cinsiyet) x 6 (ahlaki temel) faktörlü son faktörde tekrar ölçümlü çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur.

Analiz sonuçları ihlal edilen ahlaki temelin mağdura yönelik duygular üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir [$Wilks' \lambda = .25, F(30, 1382.95) = 18.97 p < .001$,

Tablo 2
Ahlaki Temellerin İhtilalde Mağdura Hissedilen Duyguların Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Adalet		Bakım		Otorite		Sadakat		Özgürlük		Kutsallık	
	Ort.	SS.	Ort.	SS.	Ort.	SS.	Ort.	SS.	Ort.	SS.	Ort.	SS.
Öfke	1.68 ^{ab}	.11	1.18 ^c	.07	2.09 ^a	.11	1.52 ^{bc}	.11	1.51 ^b	.09	1.09 ^c	.05
İğrenme	1.52 ^{ab}	.10	1.23 ^{ab}	.07	1.56 ^a	.09	1.39 ^{ab}	.09	1.18 ^b	.06	1.18 ^b	.06
Küçümseme	1.41 ^a	.09	1.17 ^{ab}	.06	1.36 ^{ab}	.08	1.34 ^{ab}	.08	1.49 ^{ab}	.10	1.11 ^b	.04
Üzüntü	2.35 ^{bc}	.13	4.71 ^a	.36	2.12 ^c	.09	2.68 ^b	.13	3.61 ^a	.11	4.14 ^a	.13
Acıma	1.85 ^b	.12	3.56 ^a	.12	1.76 ^b	.09	2.08 ^b	.11	3.06 ^{bc}	.15	3.43 ^{ac}	.17
Şefkat	1.50 ^c	.09	4.09 ^a	.11	1.54 ^c	.08	1.71 ^c	.10	2.92 ^b	.15	3.11 ^b	.17

Not. Aynı satırdaki aynı harfi paylaşan değerler arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunmamaktadır.

Tablo 3
Ahlaki Temellerin İhtilalde Faile Karşı Hissedilen Duyguların Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Adalet		Bakım		Otorite		Sadakat		Özgürlük		Kutsallık	
	Ort.	SS.	Ort.	SS.	Ort.	SS.	Ort.	SS.	Ort.	SS.	Ort.	SS.
Öfke	3.62 ^b	.13	4.81 ^a	.04	1.92 ^a	.09	2.41 ^c	.14	3.68 ^b	.11	4.02 ^b	.13
İğrenme	2.91 ^b	.13	4.25 ^a	.12	1.31 ^d	.06	1.82 ^c	.13	2.88 ^b	.15	4.32 ^a	.13
Küçümseme	2.43 ^b	.14	3.51 ^a	.16	1.41 ^c	.06	1.71 ^c	.12	2.82 ^b	.15	2.73 ^b	.17
Korku	1.29 ^{eb}	.08	1.67 ^b	.10	1.25 ^c	.06	1.27 ^c	.08	1.64 ^b	.11	2.63 ^a	.18
Acıma	1.78 ^{ab}	.11	2.16 ^a	.15	1.74 ^{ab}	.09	1.58 ^b	.09	1.83 ^{ab}	.12	1.73 ^{ab}	.13
Şefkat	1.10 ^b	.03	1.15 ^b	.06	1.70 ^a	.10	1.31 ^b	.08	1.18 ^b	.05	1.09 ^b	.04
Hayranlık	1.15 ^a	.05	1.02 ^a	.03	1.35 ^a	.09	1.35 ^a	.09	1.08 ^a	.04	1.06 ^a	.02
Üzüntü	2.01 ^a	.14	2.05 ^a	.16	2.00 ^a	.09	2.05 ^a	.12	1.86 ^a	.12	1.83 ^a	.15

Not. Aynı satırdaki aynı harfi paylaşan değerler arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunmamaktadır.

kısmi $\eta^2 = .24$]. Bonferroni düzeltmesi sonrası anlamlılık düzeyi .008 olarak belirlenmiştir. Mağdura hissedilen öfke, ahlaki temellerin ihlaline göre anlamlı farklılık göstermiştir [$F(3.67, 256.80) = 19.28, p < .001, \text{kısmi } \eta^2 = .22$]. Gruplar arası karşılaştırmalarda otoriteye itaat ihlalinde mağdura yönelik öfke, bakım, gruba sadakat, özgürlük ve kutsallık temelleri ihlallerinden daha yüksek bulunmuştur. Adalet temelinde mağdura hissedilen öfke ise, bakım ve kutsallık temelleri ihlallerinden daha yüksek bulunmuştur.

Mağdurdan iğrenme de ihlal edilen ahlaki temele göre anlamlı farklılık göstermiştir [$F(3.90, 273.02) = 5.92, p < .001, \text{kısmi } \eta^2 = .08$]. Katılımcıların otoriteye itaat temeli ihlalinde mağdura yönelik iğrenme düzeyinin, özgürlük ve kutsallık temelleri ihlallerinde hissedilenden daha yüksek olduğu görülmüştür.

Mağduru küçümseme, ahlaki temellerin ihlaline göre anlamlı farklılık göstermiştir [$F(3.96, 276.97) = 4.40, p < .001, \text{kısmi } \eta^2 = .06$]. Hissedilen ortalama küçümseme düzeyleri karşılaştırıldığında, adalet temeli ihlalinde hissedilen mağduru küçümseme, kutsallık temeli ihlalinde hissedilenden daha yüksek bulunmuştur.

Mağdur için üzülmeye, ihlal edilen ahlaki temele göre anlamlı farklılık göstermiştir [$F(1.82, 127.12) = 34.75, p < .001, \text{kısmi } \eta^2 = .33$]. Katılımcıların bakım, kutsallık ve özgürlük temelleri ihlalinde mağdur için hissettikleri üzüntünün, adalet, gruba sadakat ve otoriteye itaat temelleri ihlallerinde hissettiklerinden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Gruba sadakat temeli ihlalinde hissedilen üzüntü ise otoriteye itaat ihlalinde hissedilenden anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.

Mağdura karşı hissedilen acıma duygusunun yoğunluğu, ahlaki temellerin ihlallerine bağlı olarak farklılık göstermiştir [$F(4.24, 297.04) = 66.42, p < .001, \text{kısmi } \eta^2 = .49$]. Katılımcıların bakım temeli ihlalinde mağdura acıma düzeyi, adalet, otoriteye itaat, gruba sadakat ve özgürlük temeli ihlallerinde hissettikleri acıma düzeyinden daha yüksekken; özgürlük ve kutsallık ihlalinde deneyimlenen acıma duygusu, adalet, gruba sadakat ve otoriteye itaat temelleri ihlallerinde hissedilenden daha yüksektir.

Mağdura hissedilen şefkat, ihlal edilen ahlaki temele göre farklılaşmıştır [$F(3.66, 256.09) = 11.53, p < .001, \text{kısmi } \eta^2 = .61$]. Bakım temeli ihlalinde hissedilen şefkat, diğer tüm temellerin ihlalinde hissedilenden daha yüksekken; özgürlük ve kutsallık temelleri ihlallerinde hissedilen şefkat adalet, otoriteye itaat ve gruba sadakat temelleri

ihlallerinde hissedilenden daha yüksek bulunmuştur. Bu bulgu kuramın açıklamalarını ve araştırmanın dördüncü hipotezini desteklemiştir. İhlal edilen ahlaki temel ile cinsiyetin mağdura yönelik duygular üzerindeki ortak etkisi anlamlı bulunmamıştır.

Ahlaki Temelleri İhlal Eden Kişiyeye Yönelik Duygular

Katılımcıların, ahlaki ihlali gerçekleştiren kişi/kişilere yönelik duygularının (öfke, iğrenme, küçümseme, korku, üzüntü, acıma, şefkat, hayranlık) şiddetinin farklı ahlaki temellerin ihlal edildiği senaryolara göre farklılaşıp farklılaşmadığını ve çalışmanın beşinci hipotezini test etmek amacıyla verilere 2 (cinsiyet) x 6 (ahlaki temel) faktörlü son faktörde tekrar ölçümlü çok değişkenli Varyans Analizi uygulanmıştır. Sonuçlara göre, faile hissedilen duyguların şiddeti, ahlaki temellerin ihlallerine göre anlamlı olarak farklılaşmıştır [Wilks' $\lambda = .15$, $F(40, 1497.90) = 20.62$, $p < .001$, kısmi $\eta^2 = .31$]. Bonferroni düzeltmesi sonrası anlamlılık düzeyi .006 olarak belirlenmiştir. Analiz sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Faile hissedilen öfke, ahlaki temellerin ihlallerine göre anlamlı olarak farklılaşmıştır [$F(4.08, 285.50) = 116.70$, $p < .001$, kısmi $\eta^2 = .62$]. Hissedilen ortalama öfke düzeyleri karşılaştırıldığında, katılımcıların bakım temeli ihlalinde hissettikleri öfke düzeyinin diğer tüm temellerin ihlaline oranla daha yüksek olduğu, otoriteye itaat temeli ihlalinde hissettikleri öfke düzeyinin ise diğer tüm temellerin ihlaline oranla daha düşük olduğu bulunmuştur. Bu bulgu kuramın açıklamalarını ve araştırmanın beşinci hipotezini desteklemiştir. Ayrıca adalet, özgürlük ve kutsallık temelleri ihlallerinde hissedilen öfke otoriteye itaat ve gruba sadakat temelleri ihlallerinde hissedilenden daha yüksek bulunmuştur.

Faile hissedilen iğrenme, ahlaki temellerin ihlallerine göre farklılaşmıştır [$F(4.13, 289.19) = 114.11$, $p < .001$, kısmi $\eta^2 = .67$]. Bakım ve kutsallık temelleri ihlallerinde deneyimlenen iğrenme adalet, özgürlük, gruba sadakat ve otoriteye itaat temelleri ihlallerinde deneyimlenenden daha yüksek iken otoriteye itaat ihlalinde deneyimlenen iğrenme diğer tüm temellerin ihlallerine oranla anlamlı biçimde daha düşüktür. Ayrıca, katılımcıların adalet ve özgürlük temelleri ihlallerinde hissettikleri iğrenme düzeyi sırasıyla gruba sadakat ve otoriteye itaat temelleri ihlallerinden anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.

Faile küçümseme, ahlaki temellerin ihlaline göre farklılık göstermiştir [$F(3.77, 263.67) = 49.35$, $p < .001$, kısmi $\eta^2 = .41$]. Katılımcıların bakım temeli ihlalinde faili küçümseme düzeyi diğer tüm temellerin ihlalinde hissedilenden daha yüksek bulunmuş-

tur. Adalet, kutsallık, özgürlük temelleri ihlalinde faili küçümseme ise otoriteye itaat ve gruba sadakat temelleri ihlalinde hissedilenden daha yüksektir.

Ahlaki ihlali gerçekleştiren kişiden korkmanın şiddeti, ihlal edilen ahlaki temellere göre farklılaşmıştır [$F(2.84,198.94) = 35.83, p < .001$, kısmi $\eta^2 = .34$]. Hissedilen ortalama korku düzeyleri karşılaştırıldığında, kutsallık temeli ihlalinde failden korkma, diğer tüm temellerin ihlallerine oranla daha yüksektir. Bakım ve özgürlük temelleri ihlallerinde failden korkma, otoriteye itaat ve gruba sadakat temeli ihlallerinde hissedilenden daha yüksektir.

Faile acıma, ihlal edilen ahlaki temellere göre farklılaşmıştır [$F(3.81, 266.44) = 3.77, p < .001$, kısmi $\eta^2 = .05$]. Bakım temeli ihlalinde faile hissedilen acıma, gruba sadakat temeli ihlalinde hissedilenden daha yüksek bulunmuştur. Faile hissedilen şefkat de ahlaki temellerin ihlaline göre farklılık göstermiştir [$F(2.88,201.91) = 14.82, p < .001$, kısmi $\eta^2 = .17$]. Hissedilen ortalama şefkat düzeyleri karşılaştırıldığında, katılımcıların otoriteye itaat temeli ihlalinde faile hissettikleri şefkat düzeyi, diğer tüm temellerin ihlaline oranla daha güçlüdür.

Ahlaki ihlali gerçekleştiren kişiye hissedilen hayranlık, ihlal edilen ahlaki temellere göre farklılaşmıştır [$F(3.00,209.73) = 7.39, p < .001$, kısmi $\eta^2 = .09$]. Gruba sadakat temeli ihlalinde faile hissedilen hayranlık, kutsallık temeli ihlalinde hissedilenden daha yüksektir. İhlal edilen ahlaki temel ile cinsiyetin faile yönelik duygular üzerindeki ortak etkisi anlamlı değildir.

Her Bir Ahlaki Temelin İhlalinde Hangi Duyguların Daha Yoğun Yaşandığına İlişkin Bulgular

Ahlaki temellerin ihlalleri durumunda, katılımcıların belirlenen duygular arasında hangi duyguları diğer duygulara göre daha güçlü hissettiklerini belirlemek amacıyla her bir ahlaki temel için ayrı ayrı 2 (cinsiyet) x 11 (duygu) faktörlü son faktörde tekrar ölçümlü varyans analizi kullanılmıştır. Küresellik ihlallerini düzeltmek için Greenhouse-Geisser düzeltmesi kullanılmıştır. Değişken sayısının çok olması nedeniyle ortaya çıkabilecek birinci tip hata olasılığını azaltmak için Bonferroni düzeltmesi kullanılmıştır (Vialatte ve Cichocki, 2008). Bu düzeltme sonrası anlamlılık düzeyi .005 olarak belirlenmiştir. Analiz sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Adalet Temeli İhlalinde Hissedilen Duygulara Yönelik Bulgular

Katılımcıların adalet temeli ihlalinde hissettikleri duyguların şiddeti anlamlı olarak fark-

Tablo 4
Her Bir Ahlakî Temelin İhtilalinde Hissedilen Duyguların Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Adalet		Bakım		Otorite		Sadakat		Özgürlük		Kutsallık	
	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS
Öfke	3.49 ^a	.14	4.51 ^a	.08	2.03 ^{ad}	.10	2.37 ^{ab}	.14	3.42 ^a	.12	3.75 ^{abc}	.16
Küçümsenme	2.40 ^{eg}	.13	2.85 ^{cf}	.13	1.66 ^{bc}	.08	1.66 ^{efg}	.10	2.42 ^{bce}	.15	2.55 ^{efh}	.18
İğrenme	2.86 ^g	.14	3.96 ^c	.12	1.55 ^b	.09	1.84 ^{efg}	.14	2.72 ^b	.15	4.30 ^a	.13
Üzüntü	2.45 ^{fg}	.15	4.42 ^a	.07	2.26 ^d	.09	2.42 ^{med}	.14	3.41 ^a	.12	3.39 ^{cd}	.16
Utanç	2.45 ^g	.12	3.71 ^{de}	.13	1.71 ^{bed}	.09	2.09 ^{bce}	.13	2.64 ^b	.15	2.88 ^{de}	.17
Suçluluk	1.90 ^{def}	.13	2.48 ^{bc}	.14	1.59 ^b	.09	1.51 ^{fg}	.09	1.86 ^d	.15	2.23 ^{fg}	.17
Şefkat	1.21 ^c	.05	3.12 ^{ad}	.16	1.64 ^{bed}	.09	1.31 ^{fg}	.08	1.70 ^{de}	.11	1.45 ^g	.11
Acıma	1.73 ^{bd}	.12	3.44 ^{def}	.14	1.76 ^{bed}	.09	1.52 ^{fg}	.09	2.80 ^b	.14	2.49 ^{efh}	.17
Kaygı	1.84 ^{def}	.12	2.96 ^{cf}	.14	2.03 ^{ac}	.11	1.85 ^{bf}	.12	2.55 ^b	.14	2.85 ^{dh}	.18
Korku	1.35 ^{bc}	.08	2.13 ^b	.11	1.43 ^b	.08	1.38 ^g	.08	1.87 ^{de}	.14	2.90 ^{def}	.19
Şaşkınlık	2.58 ^g	.13	3.44 ^{def}	.13	1.78 ^{bed}	.10	2.67 ^{ad}	.15	2.79 ^b	.15	4.36 ^a	.10

Not. Aynı sütundaki aynı harfi paylaşan değerler arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunmamaktadır.

laşmıştır [Wilks' $\lambda = .21$, $F(10, 61) = 23.53$, $p < .001$, kısmi $\eta^2 = .79$]. Adalet temeli ihlalinde katılımcıların hissettikleri öfke, diğer tüm duygulardan daha şiddetlidir. Ayrıca üzüntü, iğrenme, utanç, küçümseme ve şaşkınlık duyguları, korku ve şefkat duygularından; iğrenme, utanç ve şaşkınlık duyguları ise suçluluk, kaygı ve acıma duygularından daha güçlü hissedilmiştir.

Bakım Temeli İhlalinde Hissedilen Duygulara Yönelik Bulgular

Bakım temeli ihlalinde hissedilen duyguların şiddetleri arasında da anlamlı farklar olduğu bulunmuştur [Wilks' $\lambda = .10$, $F(10,61) = 52.78$, $p < .001$, kısmi $\eta^2 = .90$]. Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların bakım temeli ihlalinde hissettikleri öfke ve üzüntü düzeyleri, diğer tüm duygulara göre daha güçlüdür. Ayrıca, iğrenme ve utanç düzeyleri, korku, küçümseme, suçluluk ve kaygı düzeylerinden daha güçlüdür.

Özgürlük Temeli İhlalinde Hissedilen Duygulara Yönelik Bulgular

Katılımcıların özgürlük temeli ihlalinde hissettikleri duyguların şiddeti anlamlı olarak farklılaşmıştır [Wilks' $\lambda = .22$, $F(10,61) = 21.86$, $p < .001$, kısmi $\eta^2 = .78$]. Katılımcıların özgürlük temeli ihlalinde hissettikleri öfke ve üzüntü diğer duygulara kıyasla daha güçlüdür. Ayrıca, utanç iğrenme, şaşkınlık, kaygı ve acıma duyguları, korku, şefkat, suçluluk duygularından daha güçlü hissedilmiştir.

Otoriteye İtaat Temeli İhlalinde Hissedilen Duygulara Yönelik Bulgular

Katılımcıların otoriteye itaat temeli ihlalinde hissettikleri duyguların şiddetinin anlamlı olarak farklılaştığı bulunmuştur [Wilks' $\lambda = .30$, $F(10,61) = 14.14$, $p < .001$, kısmi $\eta^2 = .70$]. Analiz sonuçlarına göre, katılımcıların otoriteye itaat temeli ihlalinde hissettikleri üzüntü düzeyi, iğrenme, utanç, korku, şefkat, küçümseme, suçluluk, şaşkınlık ve acıma düzeylerinden daha güçlü bulunmuştur. Ayrıca, hissedilen öfke ve kaygı düzeyleri, iğrenme, korku ve suçluluk düzeylerinden daha güçlü bulunmuştur.

Gruba Sadakat Temeli İhlalinde Hissedilen Duygulara Yönelik Bulgular

Katılımcıların gruba sadakat temeli ihlalinde hissettikleri, duyguların şiddetinin anlamlı olarak farklılaştığı bulunmuştur [Wilks' $\lambda = .38$, $F(10,61) = 9.87$, $p < .001$, kısmi $\eta^2 = .62$]. Analiz sonuçları değerlendirildiğinde, katılımcıların gruba sadakat temeli ihlalinde hissettikleri öfke, üzüntü ve şaşkınlık düzeylerinin, iğrenme, korku, şefkat, küçümseme, suçluluk ve acıma düzeylerinden daha güçlü olduğu bulunmuştur.

Kutsallık Temeli İhlalinde Hissedilen Duygulara Yönelik Bulgular

Katılımcıların kutsallık temeli ihlalinde hissettikleri duyguların şiddetinin anlamlı olarak farklılaştığı bulunmuştur [Wilks' $\lambda = .12$, $F(10,61) = 46.12$, $p < .001$, kısmi $\eta^2 =$

.88]. Analiz sonuçları değerlendirildiğinde, katılımcıların kutsallık temeli ihlalinde hissettikleri öfke, iğrenme ve şaşkınlık düzeylerinin utanç, korku, şefkat, suçluluk, kaygı ve acıma düzeylerinden daha güçlü olduğu bulunmuştur. Ayrıca, üzüntü ve utanç düzeyleri, şefkat, suçluluk ve acıma düzeyinden; korku ve küçümseme düzeyleri ise şefkat düzeyinden anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.

Tartışma

Ahlaki temeller kuramı, bireylerin, karşılaştıkları bir durumun ahlaki açıdan yanlış olup olmadığına ilk anda sezgileri ve duyguları ile karar verdiklerini belirtmektedir (Haidt, 2001). Ahlaki yargıların sezgiler ve duygular ile yakından ilişkili olduğunu vurgulayan kuram, bakım temeli ihlalinde faile öfke mağdura şefkat, kutsallık temeli ihlalinde ise iğrenme duygusunun yaşandığını belirtmektedir (Haidt ve Joseph, 2004). Ahlaki temellerin ihlalinde hangi duyguların yaşandığını araştıran önceki çalışmalarda yalnızca ahlaki ihlal durumuna tanık olan kişinin duruma ilişkin duygularının incelendiği görülmektedir (örn., Haidt ve ark., 1993; Hutcherson ve Gross, 2011; Landmann ve Hess, 2018). Ancak ahlaki ihlal ile karşılaşan bireyler faili ve mağduru ayrı ayrı değerlendirmekte ve yargılamaktadır. Bu nedenle ahlaki ihlal durumlarında mağdura yönelik duygular faile yönelik duygulardan oldukça farklı olabilmektedir (DeScioli ve Kurzban, 2009). Bu çalışmada katılımcıların yalnızca ahlaki ihlal durumuna değil faile ve mağdura karşı hangi duyguları hissedecekleri sorusuna da yanıt aranmıştır. Ayrıca, DeScioli ve Kurzban (2009), ahlaki ihlallere tanık olan bireylerde, ihlallere yanıt olarak farklı şiddette (örn., kınama, hapis cezası) ceza motivasyonlarının tetiklendiğini belirtmişlerdir. Bu nedenle çalışmada katılımcıların cezaya yönelik tutumları da incelenmiştir. Bu çalışmada, belli bir ahlaki temelin ihlalinin belli duygularla ilişkili olup olmadığını test etmek için ilk olarak, her bir duygunun bir ahlaki temelin ihlalinde diğer ahlaki temellerin ihlalinin daha şiddetli yaşanıp yaşanmadığı ikinci olarak, ise her bir ahlaki ihlal durumunda bir duygunun diğer duygulardan daha yoğun yaşanıp yaşanmadığı test edilmiştir.

Ahlaki temeller kuramının önerdiği altı ahlaki temelin ihlalinin birbirinden daha az ya da daha çok yanlış olarak değerlendirilip değerlendirilmediği sorusuna yanıt aramak için yapılan analizlerin sonuçlarına göre katılımcılar, ahlaki açıdan bakım temelinin ihlalinin diğer temellerin ihlalinin daha yanlış bulmuşlardır. Kurama göre canlıların temel ahlaki kaygısı zarar vermemek ve adaletli olmaktır. Zarar vermemek ve adaletli olmak kültüre, yere ve zamana göre değişkenlik göstermemekte ve ahlaki olarak kabul

edilmektedir (Haidt ve Graham, 2007). Benzer doğrultuda evrimsel psikolog Tomasello da (2016), canlıların evrimsel süreçte, türün devamını sağlamak ve hayatta kalmak için diğerlerinin acı işaretlerine ve gördükleri zarara karşı duyarlı olmaları gerektiğini, bu nedenle bakımın/ilginin evrimsel açıdan desteklendiğini belirtmiştir. Böylece canlılar diğerinin acı çekmesine ya da zarar görmesine duyarlı hale gelmiş ve zararlı eylemleri ahlaki açıdan yanlış olarak kodlamışlardır. Bu bulgu, Turiel'in (2008), çocukların, birinin bir başka canlıya zarar vermesini kural olsun ya da olmasın kabul etmediklerine ve davranışı yanlış bulduklarına dair araştırma bulgusu ile de tutarlıdır. Ek olarak, mevcut çalışmada adalet, kutsallık ve özgürlük temelleri ihlallerinin otoriteye itaat ve gruba sadakat temelleri ihlallerinden daha yanlış olarak değerlendirildiği bulunmuştur. Genç üniversite öğrencilerinden oluşan örneklemin bireyselleştirici ahlaki temellerin ihlalini bağlayıcı temellerin ihlalinde daha yanlış olarak değerlendirdiğine dair bu bulgu, gerek yurt dışında (Haidt ve ark., 1993), gerekse Türkiye'de (Sağel, 2015) üniversite öğrencilerinin bireysel temellere, bağlayıcı temellerden daha fazla önem verdiklerini gösteren araştırma bulguları ile paralellik göstermektedir.

Mevcut çalışmada ahlaki temellerin ihlalinin ne derece yanlış değerlendirildiğine ilişkin bulgular, ahlaki temellerin ihlalinde hissedilen duyguların şiddetine ilişkin bulgular ile de tutarlılık göstermektedir. Bireysel temellerin ve kutsallık temelinin ihlalinde daha yoğun duygular yaşandığına işaret eden mevcut araştırmanın bulguları Landmann ve Hess'in (2018) bulguları ile de tutarlıdır. Araştırmacılar yaptıkları çalışmada bireysel temellere, bağlayıcı temellerden daha çok önem verildiğini ve bu bulguyla bağlantılı olarak bireyselleştirici temellerin ihlalinde genel olarak duyguların şiddetinin bağlayıcı temellerin ihlalinine göre daha yüksek olduğunu kaydetmişlerdir. Bununla birlikte, mevcut çalışmada hem yanlışlık derecelerinde hem de duyguların şiddetinde elde edilen bulgular oldukça dikkat çekicidir. Öncelikle saflık/kutsallık temelinin bağlayıcı bir temel olduğunu ancak bu çalışmada bireyselleştirici temellerin ihlali kadar yanlış olarak değerlendirildiğini ve onlar kadar yoğun duygularla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Duyguların ve ahlaki temellerin ilişkisini inceleyen çalışmalarda böyle bir örüntünün oluşmadığını ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla ilk açıklama, mevcut çalışmada çeşitli durumlardan dolayı (örn., kullanılan senaryolar, örneklem vb.) böyle bir örüntü ortaya çıkmış olabileceğidir. Bu örüntüye dair bir diğer açıklama ise kutsallığın, adaletli olma ve bakım verme gibi bireyselleştirici temellerle birlikte değerlendirilebileceğidir. Başka bir ifadeyle bireyler diğerlerinin acı işaretlerine ve adaletsizliğe odaklanırken aynı zamanda kirletilebilme

ihlimallerine de duyarlı olabilirler. Özellikle bireylerin kutsallık temeli ihlallerinde deneyimledikleri iğrenme hissi çekirdek iğrenme hissi ile ilişkiliyse (örn., hastalık yapıcı parazitlerden kaçınma ve bulaşma kaygısı) kutsallığın bakım temeli gibi işlev görebileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla böyle bir işlevde kutsallığın bireyselleştirici temellerle birlikte bir örüntü oluşturmasının beklenebileceği yorumu yapılabilir. Bir diğer açıklama ise çalışma bulgularının kültürel bir eğilime işaret edebileceğidir. Nitekim Cesur ve arkadaşları (2020) tarafından Türkiye’de yapılan bir çalışmada bireylerin ahlak tanımları kümeleme analizi ile incelenmiş ve özerklik ile kutsallık etiğiyle ilişkili yanıtların aynı küme içerisinde yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Cesur ve arkadaşlarının çalışması (2020) ile bu çalışma bulguları bir arada değerlendirildiğinde bulguların kültürel bir eğilimi yansıtor olabileceği aklı gelmektedir. Henrich ve arkadaşları (2010), WEIRD (batılı, eğitilmiş, endüstrileşmiş, zengin ve demokratik) olarak adlandırılan toplumların dünya nüfusunun %16’sını oluştururken psikoloji alanyazınının %96’sını oluşturduğunu belirterek literatürün WEIRD dışındaki toplumlara göz ardı etmesi nedeniyle elde edilen verilerin kapsamlı bir ahlak anlayışını yansıtamayacağını ifade etmişlerdir. Farklı kültürlerden elde edilecek veriler ahlaki temellerin evrensel ve kültüre özgü özellikleri hakkında daha kapsamlı bilgi sağlayabilir.

Ahlaki temel ihlallerinin duygular ile ilişkisine bakıldığında, bakım temeli ihlalinde katılımcıların hissettikleri öfke, şefkat, utanç, acıma ve üzüntü duygularının diğer beş ahlaki temelin ihlaline kıyasla daha yoğun olduğu bulunmuştur. Canlıların bir başka canlına zarar görmesi durumunda öfke, suçluluk, şefkat ve utanç yaşadıkları başka bazı araştırmacılar tarafından da kaydedilmiştir (Haidt, 2001; Pizarro ve ark., 2011). Acıma, şefkat ve öfke duyguları ise, hem ahlaki temeller kuramının hem de evrimsel psikologların açıklamalarıyla tutarlıdır (Graham ve ark., 2013; Tomasello, 2016). Bu duygular bireylerin, diğerinin acı işaretlerine duyarlı olduğunu ifade etmektedir. Utanç ise, suçluluk gibi bir öz bilinç duygusu olduğundan bireyin kendi davranışları sonucu deneyimlenen bir duygudur (Haidt, 2003; Lewis, 2008) ancak bu çalışmada bakım temeli ihlaline tanık olduğunda yaşanan utanç duygusunun nedeni katılımcıların günlük yaşamda da karşılaştıkları bakım temeli ihlallerine engel olamadıkları için kendilerini yetersiz hissetmeleri olabilir (Miceli ve Castelfranchi, 2018). Bir diğer açıklama ise, tanık olunan durumdan insanlık adına utanç duyulması olabilir ki bu durumda yaşanan kolektif utançtır. Mağdura ve faile hissedilen duygular ayrı ayrı sorulduğunda ise katılımcıların mağdura hissettikleri şefkat ve acıma düzeyleri, bakım temeli ihlalinde diğer tüm temellerin ihlallerinde hissettikleri şefkat ve acıma düzeylerine göre daha

güçlüdür. Bakım temeli ihlalinde faile hissedilen öfke ve küçümseme düzeylerinin diğer tüm temellerin ihlaline göre daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özetle, bakım temeli ihlalinde hissedilen yoğun acıma ve şefkat duygularının mağdura yönelik duygular, yoğun öfke duygusunun ise faile yönelik duygu olduğu görülmektedir.

Katılımcıların, adalet, kutsallık ve özgürlük temelleri ihlallerinde hissettikleri öfke, otoriteye itaat ve gruba sadakat ihlallerinde hissettiklerinden daha güçlüdür. Bu bulgu ile tutarlı olarak, faile yönelik duygulara ilişkin mevcut çalışma bulguları da adalet, özgürlük ve kutsallık temelleri ihlallerinde faile hissedilen öfkenin ve küçümsemenin, otoriteye itaat ve gruba sadakat temelleri ihlallerinde hissedilenden daha güçlü olduğunu göstermiştir. Adalet temeli ihlalinde hissedilen öfke, Ahlaki temeller kuramının adalet temeli ihlalinde öfke yaşandığı görüşüyle tutarlıdır (Haidt, 2003; Haidt ve Joseph, 2004, 2007). Literatürde de bireylerin adaletsiz durumlarla karşılaştığında öfke hissettikleri yönünde araştırma bulguları mevcuttur (örn., Pillutla ve Murnighan, 1996). Öfke ve adalet ilişkisi pek çok çalışma ile vurgulanmakla birlikte, bakım temeli ihlalinde adaletten daha çok öfke hissedilmesi, kutsallık ve özgürlük temelleri ihlallerinde de adalet temeli ihlali kadar öfke duygusu yaşanması öfkenin en çok ya da yalnızca adalet ahlaki temeli ihlali ile ilişkili bir duygu olmadığına işaret etmektedir.

Bakım ve kutsallık temelleri ihlalinde hissedilen iğrenme düzeyinin, adalet ve özgürlük temelleri ihlallerinden; adalet ve özgürlük temeli ihlallerinde hissedilen iğrenme düzeyinin ise otoriteye itaat ve gruba sadakat temelleri ihlallerinden daha güçlü olduğu bulunmuştur. Ahlaki temeller kuramına göre kutsallık temeli ihlalinde bireyler iğrenme/tiksinti hissetmektedirler (Haidt ve Joseph, 2004, 2007; Haidt, 2012). Ancak, mevcut çalışmada katılımcıların hissettikleri iğrenmenin şiddetinin kutsallık ve bakım temellerinin ihlalinde farklılaşmadığı görülmüştür. Alanyazın incelendiğinde iğrenmeyle ilgili olarak, çekirdek iğrenme ve sosyo-ahlaki iğrenme olmak üzere iki farklı iğrenme tepkisinden söz edilmektedir (Hutcherson ve Gross, 2011; Schnall ve ark., 2008). Çekirdek iğrenme, evrimsel açıdan daha eskidir ve hastalık yapıcı mikroplardan kaçınmayı ve bununla ilişkili olarak gıdanın nerede, nasıl olduğuyla ilgili kaygıları içermektedir (Schnall ve ark., 2008). Çekirdek iğrenme evrimsel süreçte, eş bulmadan, hangi gruba üye olacağımıza kadar genişlemiş sosyal düzeni koruma işlevine hizmet etmiş ve sosyo-ahlaki iğrenme olarak adlandırılmıştır. Sosyo-ahlaki iğrenme, genel olarak başkalarına zarar veren veya bireyin üyesi olduğu grubuna maliyeti olan yalan söyleme, hile yapma, sadakatsizlik gibi davranışlara bir yanıt niteliğinde olan iğrenme türüdür (Tybur ve ark., 2009). Bahsedilen iki iğrenme hissi değerlendirildiğinde, mevcut çalış-

mada katılımcıların kutsallık temeli ihlalinde hissettikleri iğrenmenin, hastalık yapıcı mikroorganizmalarla ilişkili olan bulaşma kaygısını içeren çekirdek iğrenme olduğu düşünülmektedir. Katılımcıların bakım temeli ihlalinde hissettikleri iğrenmenin ise hem ihlalin yanlışlığına verilen bir yanıt olduğu hem de başkasına zarar verenden kaçınmayı içeren sosyo-ahlaki iğrenmeyi yansıttığı öngörülmektedir. Ayrıca mevcut çalışmada katılımcıların adalet ve özgürlük temeli ihlallerinde hissettikleri iğrenme düzeyinin gruba sadakat ve otoriteye itaat temelleri ihlallerinde hissettikleri iğrenme düzeyine göre daha güçlü olduğu bulunmuştur. Çalışma bulgularıyla paralel olarak, Hutcherson ve Gross (2011) yaptıkları bir çalışmada katılımcıların sadece kutsallık ihlallerinde iğrenme hissetmediğini, diğer ihlallerde de iğrenme hissettiklerini belirtmişlerdir. Bu bulgular iğrenme hissini daha önce de açıklandığı gibi yalnızca gıda, bulaşma ve sağlık ile ilişkili bir duygu olmadığını, ahlaki ihlallere verilen bir yanıt niteliği de oluşturduğunu düşündürmektedir.

Kutsallık temeli ihlalinde hissedilen korku ve şaşkınlık düzeyinin diğer tüm temellerin ihlalinde hissedilenden daha güçlü olduğu bulunmuştur. Kutsallık temeli ihlalleri, genellikle tabusal senaryoları içeren ihlallerdir (Haidt ve ark., 1994). Bu ihlaller kişilerin gündelik hayatta sıklıkla şahit oldukları ihlaller değildir. Dolayısıyla katılımcıların bu nedenle şaşkınlık yaşamış olabileceği yorumu yapılabilir. Katılımcıların yaşadıkları korku ise, çalışmanın bir diğer bulgusu olan kutsallık temeli ihlalinde yaşanan iğrenme hissiyle ilişkilendirilebilir. Lee ve Elsworth (2013), iğrenmenin tek bir duygu olmadığını, çoğu zaman korkuyla birlikte ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Daha önce değinildiği gibi bu araştırmacılar da iğrenmeyi çekirdek/fiziksel iğrenme ve ahlaki iğrenme olarak ikiye ayırmışlar ve gerçekleştirdikleri bir çalışmada çekirdek iğrenmenin korku, ahlaki iğrenmenin ise öfke ile ilişkili olduğunu bulgulamışlardır. Bu açıklamalar doğrultusunda kutsallık temeli ihlalinde yaşanan korkunun kaçınmayı içeren çekirdek iğrenme hissiyle ilgili olabileceği düşünülmektedir.

Cinsiyetler arası farka ilişkin çalışma bulguları özgürlük temeli ihlalinde kadınların hissettikleri öfke düzeyinin, erkeklerin hissettiği öfke düzeyinden anlamlı biçimde daha yüksek olduğunu göstermiştir. Kadınların gündelik hayatta toplumsal cinsiyet rolleriyle bağlantılı olarak örtük ya da açık bir şekilde engellemelerle daha çok karşılaşması özgürlük ihlallerine erkeklerden daha çok öfke deneyimlemelerine yol açıyor olabilir. Ayrıca çalışmada özgürlük temeli ihlalinde kullanılan senaryolardan birinin kadın özgürlüğünü kısıtlamayı içermesi kadınların daha fazla empati kurmasına ve daha güçlü öfke deneyimlemesine yol açmış olabilir. Otoriteye itaat temelinin ihlalinde erkeklerin

hissettikleri sosyal iğrenme düzeyinin kadınların hissettiği iğrenme düzeyinden daha yüksek olmasına ilişkin çalışma bulgusu, Graham ve arkadaşlarının (2011), erkeklerin otoriteye itaat temeline kadınlardan daha çok önem verdiği bulgusu ile tutarlıdır. Ancak erkeklerin adalet temeli ihlalinde hissettikleri iğrenme düzeyinin kadınlardan daha yüksek olması kadınların adalet temeline erkeklerden daha çok önem verdiğini kaydeden literatür ile çelişmektedir (Graham ve ark., 2011, Atari ve ark., 2020). Öte yandan bu bulgu Gilligan'ın (1977) kadınların daha çok bakım temeli ile erkeklerin ise daha çok adalet temeli ile ilgili oldukları yönündeki görüşünü desteklemektedir.

Mağdura ve Faile Yönelik Duygular

Katılımcıların mağdura hissettikleri üzüntü düzeyleri değerlendirildiğinde; bakım, özgürlük ve kutsallık temelleri ihlallerinde hissedilen üzüntünün adalet, gruba sadakat ve otoriteye itaat temellerinin ihlalinde hissedilenden daha güçlü olduğu bulunmuştur. Bakım temeli ihlalinde zarara uğrayan canlılar bulunmaktadır ve ahlaki temeller kuramına göre bireylerin zarar görenlere karşı en çok hissettikleri duygulardan biri üzüntüdür (Haidt ve Joseph, 2004). Dolayısıyla bakım temeli ihlalinde hissedilen üzüntü, kuramın açıklamalarıyla uyumludur.

Katılımcıların mağdura hissettikleri şefkat ve acıma düzeyleri, bakım temeli ihlalinde diğer tüm temellerin ihlallerinde hissettikleri şefkat ve acıma düzeylerine göre daha güçlüdür. Ayrıca özgürlük ve kutsallık temelleri ihlallerinde mağdura hissedilen şefkat duygusu adalet, otoriteye itaat ve gruba sadakat ihlallerinden daha yüksektir. Elde edilen bu bulgu ahlaki temeller kuramının açıklamalarına destek sağlamaktadır.

Katılımcıların faile hissettikleri öfke ve küçümseme düzeyleri değerlendirildiğinde, bakım temeli ihlalinde hissettikleri öfke ve küçümseme düzeylerinin diğer tüm temellerin ihlaline göre daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca adalet, özgürlük ve kutsallık temelleri ihlallerinde hissedilen öfke ve küçümsemenin, otoriteye itaat ve gruba sadakat temelleri ihlallerinde hissedilenden daha güçlü olduğu bulunmuştur. Öfke ile ilgili bu sonuç hem alan yazındaki açıklamalarla hem de ahlaki temeller kuramının açıklamalarıyla tutarlıdır. Daha önce de söz edildiği gibi, ahlaki temeller kuramının ve evrimsel bakışın açıklamalarına göre, canlılar diğerinin acı işaretlerine duyarlıdır ve diğerinin acı çekmesine ya da zarar görmesine neden olan kişilere karşı öfke hissetmektedirler. Bu bulgular bireylere zarar vermeyi yasaklayan özerklik normlarının ihlalinde kişilerin öfke hissettiklerini kaydeden araştırma bulguları (Rozin ve ark.,1999; Shweder ve ark., 2003)

ile de tutarlıdır. Ekman ve Cordaro (2011) da kişinin diğerine zarar verdiği ya da vermeye çalıştığı durumlara şahit olan bireylerin vereceği olası ve en hızlı tepkinin öfke olacağını belirtmişlerdir. Hissedilen öfke, muhtemelen failin korku hissetmesine neden olmayı amaçlayarak, normlara uymasını sağlama girişimi olarak değerlendirilebilir. Küçümseme ise diğerini ortalama bir insandan aşağıda konumlandırma sonucu deneyimlenen bir duygu olarak ele alınmaktadır (Haidt, 2001). Bu bilgiden hareketle, katılımcıların faili küçümsemesinin, faili bir diğeriyile (ortalama bir insan) aşağı yönde karşılaştırması sonucu ortaya çıkmış olabileceği düşünülmektedir. Nitekim Fischer ve Roseman (2007) da küçümsemenin, bireyin diğerinin karakteri ya da kişiliğiyle ilgili olumsuz değerlendirmeyi içerdiğini ve bu nedenle diğerini dikkate değer bulmadığı düşüncesini içerdiğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte araştırmacılar küçümsemenin de öfkeyi içinde barındırdığını küçümseme hissini yaşadıkları bir olayı hatırlamaları istenen katılımcıların genellikle öfke de yaşadıklarını ifade ettiklerini belirtmişlerdir.

Katılımcıların failden öğrenme düzeyleri incelendiğinde, bakım ve kutsallık temelleri ihlallerinde hissettikleri öğrenme düzeyinin diğer temellerin ihlallerine göre daha güçlü olduğu, adalet ve özgürlük temelleri ihlalinde hissettikleri öğrenme düzeyinin ise gruba sadakat ve otoriteye itaat temelleri ihlalinde hissedilenden daha güçlü olduğu bulunmuştur. Mevcut çalışmada katılımcıların bakım ve kutsallık temelleri ihlalinde yaşadıkları öğrenme düzeyi arasında herhangi bir fark bulunmamış olmasına rağmen, bakım temelinde hissedilen öğrenmenin öfkeyi barındırdığı düşünülmektedir. Çünkü öfke zarar verenlere karşı hem hızlı bir yanıt sağlamak hem de onlardan uzaklaşmayı kolaylaştırmaktadır (Hutcherson ve Gross, 2011). Katılımcıların kutsallık temeli ihlalinde hissettikleri öğrenmenin ise hastalık yapıcı mikroplardan kaçınmayı ve bulaşma kaygısını barındıran çekirdek öğrenme ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca daha önce belirtildiği gibi katılımcılar gruba sadakat ve otoriteye itaat temelleri ihlallerini diğer temellere göre daha az yanlış bulmuşlardır. Bu bulguyla bağlantılı olarak bu temellerin ihlalinde hissedilen öğrenme düzeyi de diğer temellerin ihlallerine göre daha düşük düzeydedir. Bu bulgunun, temellere verilen önem ve ahlaki ihlalin ne derece yanlış olduğuna ilişkin değerlendirmeleri ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Ahlaki ihlali gerçekleştiren kişiden korkmak en güçlü şekilde kutsallık temeli ihlalinde hissedilmiştir. Ayrıca, bakım ve özgürlük ihlallerinde korkunun, otoriteye itaat ve gruba sadakat temelleri ihlallerinden daha güçlü hissedildiği bulunmuştur. Beklenmedik olaylar karşısında ve kişinin çaresiz hissettiği durumlarda yaşanan duygulardan biri de

korkudur. Kutsallık temeli ihlalleri diğer temellerin ihlallerine göre beklenmedik, çok sık karşılaşılmayan tabu ihlalleri olarak adlandırılabilir ihlallerdir. Dolayısıyla bireylerin saflık ihlalini gerçekleştiren kişilerden korkması şaşırtıcı değildir. Ayrıca insanların bir başkasına zarar veren kişilerden korktuğu bilinmektedir (Ekman ve Cordaro, 2011). Bakım ve özgürlük ihlallerinde failerin doğrudan ya da dolaylı olarak zarar verdiği düşünüldüğünde katılımcıların korku hissetmeleri beklendik bir tepkidir. Korku bu tür insanlardan kaçınmayı dolayısı ile zarar görmemeyi beraberinde getiren koruyucu bir duygudur. Ahlaki ihlali gerçekleştiren kişiye yönelik hayranlık ve şefkat duyguları oldukça düşük olduğundan ahlaki temeller arasında hangisinde daha düşük olduğuna yönelik bulguların tartışılması anlamsız olacaktır.

Katılımcıların failin cezalandırılmasına dair yanıtları değerlendirildiğinde yine bu temellerin ihlalinde algılanan yanlışlık derecesine göre ceza şiddetinin de arttığı görülmektedir. Katılımcılar bakım, adalet ve kutsallık temellerini ihlal eden failere, özgürlük, otoriteye itaat ve gruba sadakat temellerini ihlal eden failere kıyasla daha şiddetli cezalar verilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Özgürlük temeli ihlalinde de otoriteye itaat ve gruba sadakat temellerinin ihlaline kıyasla daha çok ceza önerilmiştir. Sullivan ve arkadaşlarına (2016) göre, ceza normları ihlal edenler için norma uymayı tekrar sağlama amacına hizmet etmektedir. Verilen ceza ne kadar şiddetliyse, kişi için ihlal edilen normun önemi de o kadar büyük demektir.

Ahlaki Temellerin İhlallerinde Duyguların Yoğunluğu

Mevcut çalışmada ahlaki temellerin ihlalinde katılımcıların hangi duyguları daha güçlü hissettiği de incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre katılımcıların adalet temeli ihlalinde öfke, bakım ve özgürlük temelleri ihlalinde öfke ve üzüntü; kutsallık temeli ihlalinde iğrenme ve şaşkınlık düzeyleri diğer duygulara kıyasla daha güçlüdür. Bu bulgular öncelikle ahlaki temeller kuramının açıklamalarıyla uyumludur. Ayrıca daha önce belirtildiği gibi, kurama göre bireyler adaletsiz bir durumla ya da diğerine zarar verici eylemlerle karşılaştıklarında öfke, kutsallık temeli ihlalinde ise iğrenme hissetmektedirler (Haidt ve Joseph, 2004). Ancak çalışmadan çıkarılacak önemli bir sonuç, bir ahlaki temelin ihlalinde tek bir özelleşmiş duygunun olmadığıdır. Bu sonuç hem duyguların karmaşık doğasından hem de ihlallerle karşılaşan bireylerin karmaşık ya da iç içe geçmiş duygular yaşamalarından kaynaklanmış olabilir. Örneğin, kutsallık temeli ihlallerinde tabusal öyküler kullanıldığı düşünüldüğünde sadece iğrenmenin yaşanmaması, bunun yanında şaşkınlığın, korkunun yaşanması beklenen bir bulgudur. Çalışmanın bir

diğer bulgusu katılımcıların otoriteye itaat temeli ihlalinde hissettikleri üzüntü düzeyinin öfke ve kaygı hariç diğer tüm duygulardan daha güçlü hissedildiğidir. Gruba sadakat ve özgürlük temelleri ihlallerinde ise katılımcıların kötü hissetme, öfke ve üzüntü düzeylerinin diğer duygulara göre daha güçlü hissedildiği görülmüştür.

Sonuç olarak, katılımcılar bakım ve kutsallık temellerinin ihlal edildiği durumlarda, diğer tüm temellerin ihlallerine oranla kendilerini daha kötü hissettiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca, adalet ve özgürlük temellerinin ihlallerinde, gruba sadakat ve otoriteye itaat temellerine oranla daha kötü hissetmişlerdir. Bununla paralel olarak, bakım temeli ihlalinin diğer tüm temellerin ihlalinden daha yanlış bulurken adalet, kutsallık ve özgürlük temellerinin ihlallerini de otoriteye itaat ve gruba sadakat temellerinin ihlallerinden daha yanlış olarak değerlendirmişlerdir. Nispeten daha yanlış buldukları bakım, adalet ve kutsallık temellerini ihlal eden kişilerin, özgürlük, otoriteye itaat ve gruba sadakat temellerini ihlal eden kişilerden daha çok cezalandırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, özgürlük temelini ihlal eden kişilerin de gruba sadakat ve otoriteye itaat temellerini ihlal eden kişilerden daha çok cezalandırılması gerektiğini düşünmüşlerdir.

Duygulara ilişkin bulgular özetlenecek olursa, öfke duygusu en çok bakım temeli ihlalinde; sonra adalet, özgürlük ve kutsallık temelleri ihlallerinde; en az ise gruba sadakat ve otoriteye itaat temellerinin ihlalinde yaşanmıştır. Faile hissedilen öfke de aynı örüntüyü göstermiştir. En çok üzüntü bakım ahlaki temelinin ihlalinde yaşanırken özgürlük ve kutsallık temellerinin ihlalinde de adalet, gruba sadakat ve otoriteye itaat temellerinin ihlalinden daha çok üzüntü yaşanmıştır. Mağdura yönelik şefkat bakım ihlalinde en yüksek, kutsallık ve özgürlük temelleri ihlalinde ise adalet, gruba sadakat ve otoriteye itaat temellerinin ihlalinden daha yüksektir. İğrenme duygusu ise, bakım ve kutsallık ihlallerinde diğer temellerin ihlalinden daha yüksek düzeyde, adalet ve özgürlük temelleri ihlalinde ise gruba sadakat ve otoriteye itaat temellerinin ihlalinden daha yüksek düzeyde hissedilmiştir. Failden iğrenme de benzer bir örüntü göstermiştir. Gruba sadakat ve otoriteye itaat temellerinin ihlalinde tüm duygular diğer temellerin ihlaline kıyasla daha az yaşanmıştır. Her bir ihlal durumunda hangi duygunun daha yoğun yaşandığına ilişkin analizler ise kutsallık temeli ihlalinde en güçlü duyguların iğrenme ve şaşkınlık olduğunu, diğer tüm ahlaki temel ihlallerinde ise öfke duygusunun ya en güçlü duygu olduğunu ya da en güçlü iki duygudan biri olduğunu göstermiştir.

Sonuç olarak çalışmadan iki önemli bulgunun ortaya çıktığını söylemek mümkün-

dür. İlk olarak, ahlaki temeller kuramının da belirttiği gibi bireyler zarar verme ve adaletsizlik durumlarında öfke, saflık ihlallerinde iğrenme hissetmektedirler. Ancak temellerin her biri için özelleşmiş duyguların olduğu söylenemez. Örneğin, öfke yalnızca adalet temelini ihlalinde değil bakım, özgürlük ve kutsallık temellerinin ihlallerinde de yoğun biçimde deneyimlenmiştir. Ayrıca adalet temeli ihlalinde öfke kadar üzüntü de hissedilmiştir. Benzer olarak kutsallık temeli ihlalinde de iğrenmenin yanı sıra şaşkınlık ve öfke duyguları da diğer duygulardan daha çok deneyimlenmiştir. İkinci olarak, ahlaki temellerin ihlalinde deneyimlenen duygular hem duruma, hem mağdura hem de faile ilişkin duyguları içerdiğinden duruma, mağdura ve faile ilişkin duyguların ayrı ayrı değerlendirilmesi ahlaki temeller ile duygular arasındaki ilişkilerin daha net olarak görülmesine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın sınırlılıklarından birisi eşit derecede yanlış bulunan farklı ahlaki temel ihlali (adalet, bakım, özgürlük, gruba sadakat, otoriteye itaat ve kutsallık) senaryolarının bulunamamasıdır. Bir ihlalde bir duygunun diğer ihlalden daha yoğun yaşanmasının nedeni ihlal edilen ahlaki temel değil ihlalin algılanan şiddeti olabilir. Araştırmanın bir diğer sınırlılığı ise çalışmanın öğrenci örneklemeyle gerçekleştirilmiş olmasıdır. Farklı örneklemlerde gruba sadakat ve otoriteye itaat ihlalleri daha yanlış olarak değerlendirilebilir ve daha güçlü duygulara yol açabilir. Ahlaki temellerin ihlalinin duygular ve sezgilerle ilişkisi çok az çalışılmıştır bu alanda yapılacak yeni yapılacak çalışmalar bu ilişkinin doğasının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Etik Kurul Onayı: Çalışma için öncelikle Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan çalışmanın yapılmasının etik açıdan uygun olduğunu gösteren etik kurul izin başvurusunda bulunulmuş ve 31.05.2019 tarihinde 22 nolu karar ile etik kurul komisyon onayı alınmıştır.

Bilgilendirilmiş Onam: Çalışma için katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- M.Y., S.A.; Veri Toplama- M.Y.; Veri Analizi/Yorumlama- M.Y., S.A.; Yazı Taslağı- M.Y., S.A.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- S.A., M.Y.; Son Onay ve Sorumluluk- S.A., M.Y.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: For the study, first of all, an application was made for ethics committee permission from Mersin University Social Sciences Research Ethics Committee, showing that it was ethically appropriate to conduct the study, and ethics committee approval was received with decision no. 22 on 31.05.2019.

Informed Consent: A brief information about the study and the access link were shared on various online platforms (linkedin, social networks) and everyone actively working was invited to participate in the research.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- M.Y., S.A.; Data Acquisition- M.Y.; Data Analysis/Interpretation- M.Y., S.A.; Drafting Manuscript- M.Y., S.A.; Critical Revision of Manuscript- S.A., M.Y.; Final Approval and

Accountability- P.S.A., M.Y.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declare that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Algoe, S. B. ve Haidt, J. (2009). Witnessing excellence in action: The ‘other praising’ emotions of elevation, gratitude, and admiration. *The Journal of Positive Psychology*, 4(2), 105-127. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/17439760802650519>
- Atari, M., Lai, M. H. C. ve Dehghani, M. (2020). Sex differences in moral judgements across 67 countries. *Proceedings of The Royal Society B Biological Sciences*, 287, 1-10. <https://doi.org/10.1098/rspb.2020.1201>
- Bozkuş, O. (2020). *Dogmatizm ve sosyal baskınlık yöneliminin Suriyeli sığınmacılara yönelik önyargılar ile ilişkisinde ahlaki temellerin aracı rolü*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Clifford, S., Iyengar, V., Cabeza, R. ve Armstrong V. (2015). Moral foundations vignettes: A standardized stimulus database of scenario based on moral foundations theory. *Behavior Research Methods*, 47, 1178-1198. <https://doi.org/10.3758/s13428-014-0551-2>
- Cesur, S., Piyale, Z. E., Tepe, B., Sunar, D. ve Biten, A. F. (2020). Bana göre ahlak: Sıradan insanın ahlaki kavramsallaştırması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 22(45), 115-138. <https://psycnet.apa.org/doi/10.31828/tpy1301996120200219m000021>
- DeScioli, P. ve Kurzban, R. (2009). Mysteries of morality. *Cognition*, 112(2), 281-299. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2009.05.008>
- Ekman, P. ve Cordaro, D. (2011). What is meant by calling emotions basic. *Emotion Review*, 3(4), 364-370. <https://doi.org/10.1177%2F1754073911410740>
- Epstein, S. (1994). Integration of the cognitive and the psychodynamic unconscious. *American Psychologist*, 49(8), 709-724. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-066X.49.8.709>
- Evans, J. S. B. T. (2003). In two minds: Dual-process accounts of reasoning. *Trends in Cognitive Sciences*, 7(10), 454-459. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2003.08.012>
- Fischer, A. H. ve Roseman, I. J. (2007). Beat them or ban them: The characteristic and social functions of anger and contempt. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93(1), 103-115. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.93.1.103>
- Gilligan, C. (1977). In a different voice: Women’s conceptions of self and morality. *Harvard Educational Review*, 47(4), 481-517. <https://doi.org/10.17763/haer.47.4.g6167429416hg510>
- Graham, J., Haidt, J. ve Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5), 1029-1046. <https://doi.org/10.1037/a0015141>
- Graham, J., Haidt, J., Koleva, S., Motyl, M., Iyer, R., Wojcik, S. P. ve Ditto, P. H. (2013). Moral foundations theory: The pragmatic validity of moral pluralism. *Advances in Experimental Social Psychology*, 47, 55-130. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-407236-7.00002-4>
- Graham, J., Nosek, B. A., Haidt, J., Iyer, R., Koleva, S. ve Ditto, P. H. (2011). Mapping the moral domain. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(2), 366-385. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0021847>
- Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review*, 108(4), 814-834. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.108.4.814>
- Haidt, J. (2003). The moral emotions. R. J. Davidson, K. R. Scherer ve H. H. Goldsmith (Ed.), *Handbook of affective sciences* içinde (s. 852-870). Oxford University Press.

- Haidt, J. (2007). The new synthesis in moral psychology. *Science*, 316, 998-1002. <https://doi.org/10.1126/science.1137651>
- Haidt, J. (2012). *Righteous mind: Why good people are divided by politics and religion*. Pantheon Books.
- Haidt, J. ve Graham, J. (2007). When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. *Social Justice Research*, 20, 98-116. <https://doi.org/10.1007/s11211-007-0034-z>
- Haidt, J. ve Joseph, C. (2004). Intuitive ethics: How innately prepared intuitions generate culturally variable virtues. *Daedalus: Special Issue on Human Nature*, 133(4), 55-66. <https://doi.org/10.1162/0011526042365555>
- Haidt, J. ve Joseph, J. (2007). The moral mind: How five sets of innate intuitions guide the development of many culture-specific virtues, and perhaps even modules. P. Carruthers, S. Laurence ve S. Stich (Ed.) *The Innate Mind* içinde (s. 367-391). Oxford University Press.
- Haidt, J., Koller, S. H. ve Dias, M. G. (1993). Affect, culture, and morality, or is it wrong to eat your dog? *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(4), 613-628. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.4.613>
- Haidt, J., McCauley, C. ve Rozin, P. (1994). Individual differences in sensitivity to disgust: A scale sampling seven domains of disgust elicitors, *Personality and Individual Differences*, 16(5), 701-713. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(94\)90212-7](https://doi.org/10.1016/0191-8869(94)90212-7)
- Henrich, J., Heine, S. ve Norenzayan, A. (2010). The weirdest people in the world? *Behavioral and Brain Sciences*, 33(2-3), 61-83. <https://doi.org/10.1017/S0140525X0999152X>
- Hutcherson, C. A. ve Gross, J. J. (2011). The moral emotions are a social functionalist account of anger, disgust and contempt. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(4), 719-737. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0022408>
- Keltner, D. ve Haidt, J. (1999). Social functions of emotions at four levels of analysis. *Cognition and Emotion*, 13(5), 505-521. <https://doi.org/10.1080/026999399379168>
- Kohlberg, L. (1975). The cognitive-developmental approach to moral education. *Phi Delta Kappan*, 56, 670-677.
- Kollareth, D. ve Russell, J.A. (2017). On the emotions associated with violations of three moral codes (community, autonomy, divinity). *Motivation and Emotion*, 41, 322-342. <https://doi.org/10.1007/s11031-017-9611-0>.
- Landmann, H. ve Hess, U. (2017) What elicits third-party anger? The effects of moral violation and others' outcome on anger and compassion. *Cognition and Emotion*, 31(6), 1097-1111. <https://doi.org/10.1080/02699931.2016.1194258>
- Landmann, H. ve Hess, U. (2018). Testing moral foundations theory: Are specific moral emotions elicited by specific moral transgression? *Journal of Moral Education*, 47(1), 37-47. <https://doi.org/10.1080/03057240.2017.1350569>
- Lee, S. W. S. ve Ellsworth, P. C. (2013). Maggots and morals: Physical disgust is to fear as moral disgust is to anger. J. J. R. Fontaine, K. R. Scherer ve C. Soriano (Ed.), *Components of emotional meaning: A sourcebook* içinde (s. 271-280). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199592746.003.0018>
- Lewis, M. (2008). Self-conscious emotions: Embarrassment, pride, shame, and guilt. M. Lewis, J. M. Haviland-Jones ve L. F. Barrett (Ed.), *Handbook of emotions* içinde (s. 742-756). The Guilford Press.
- McCullough, M. E., Kilpatrick, S. D., Emmons, R. A ve Larson, D. B. (2001). Is gratitude a moral affect? *Psychological Bulletin*, 127(2), 249-266. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-2909.127.2.249>
- Miceli, M. ve Castelfranchi, C. (2018). Contempt and disgust: The emotions of disrespect. *Journal of*

- Theory Social Behavior*, 48, 205-229. <https://doi.org/10.1111/jtsb.12159>
- Molho, C., Tybur, J. M., Güler, E., Balliet, D. ve Hofmann, W. (2017). Disgust and anger relate to different aggressive responses to moral violations. *Psychological Science*, 28(5), 609–619. <https://doi.org/10.1177/0956797617692000>
- Paxton, J. M. ve Greene, J. D. (2010). Moral reasoning: Hints and allegations. *Topics in Cognitive Science*, 2, 511-527. <https://doi.org/10.1111/j.1756-8765.2010.01096.x>
- Pillutla, M. M. ve Murningham, J. K. (1996). Unfairness, anger, and spite: Emotional rejections of ultimatum offers. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 68(3), 208-224. <https://doi.org/10.1006/obhd.1996.0100>
- Pizarro, D., Inbar, Y. ve Helion, C. (2011). On disgust and moral judgment. *Emotion Review*, 3(3), 267-268. <https://doi.org/10.1177%2F1754073911402394>
- Rozin, P., Lowery, L., Imada, S. ve Haidt, J. (1999). The CAD triad hypothesis: A mapping between three moral emotions (contempt, anger, disgust) and three moral codes (community, autonomy, divinity). *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(4), 574-586. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.76.4.574>
- Russell, P. S. ve Giner-Sorolla, R. (2011). Moral anger is more flexible than moral disgust. *Social Psychological and Personality Science*, 2(4), 360-364. <https://doi.org/10.1177%2F1948550610391678>
- Sağel, E. (2015). *Age differences in moral foundations across adolescence and adulthood*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Schnall, S., Haidt, J., Clore, G. L. ve Jordan, A. H. (2008). Disgust as embodied moral judgment. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(8), 1096-1109. <https://doi.org/10.1177/0146167208317771>
- Shweder, R. A., Much, N. C., Mahapatra, M. ve Park, L. (2003). The ‘big three’ of morality (autonomy, community, divinity) and the big three explanations of suffering. Shweder RA (ed.) *Why do men barbecue? Recipes for cultural psychology* içinde (s.74-133). Harvard University Press.
- Sullivan, D., Stewart, S. A., Landau, M. J., Liu, S., Yang, Q. ve Diefendorf, J. (2016). Exploring repressive suffering construal as a function of collectivism and social morality. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 47(7), 903-917. <https://doi.org/10.1177%2F0022022116655963>
- Sunar, D. (2002). The psychology of morality. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 1-6. <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1012>
- Tangney, J. P., Stuewig, J. ve Mashek, D. J. (2007). Moral emotions and moral behavior. *Annual Review of Psychology*, 58, 345-372. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.56.091103.070145>
- Tomasello, M. (2016). *İnsan ahlakının doğal tarihi*. (A. Onacak, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 2008).
- Turiel, E. (2008). Thought about actions in social domains: Morality, social conventions and social interactions. *Cognitive Development*, 23(1), 136-154. <https://doi.org/10.1016/j.cogdev.2007.04.001>
- Tybur, J. M., Lieberman, D. ve Giskevicius, V. (2009). Microbes, mating and morality: Individual differences in three functional domains of disgust. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(1), 103-122. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0015474>
- Vialatte, F. B. ve Cichocki, A. (2008). Split- test Bonferroni correction for QEEG statistical maps *Biological Cybernetics*, 98, 295-303. <https://doi.org/10.1007/s00422-008-0210-8>

EK 1

Çalışmada Kullanılan Ahlaki İhlal Senaryoları

Birinin trafik polisine kendisine ceza yazmaması için rüşvet teklif ettiğine şahit oluyorsunuz. (Adalet)

Birinin hasta olmadığı halde, tanıdığı biri sayesinde hastaneden rapor alıp işe gitmediğine şahit oluyorsunuz. (Adalet)

Birinin arkadaşının babasının kapıcı olduğunu öğrendiğinde güldüğüne şahit oluyorsunuz. (Bakım)

Birinin kaldırırda yatan bir köpeğe tekme attığına şahit oluyorsunuz. (Bakım)

Birinin aile şirketinden ayrılarak, en büyük rakipleri ile çalışmaya başladığına şahit oluyorsunuz. (Gruba sadakat)

Bir sporcunun olimpiyatlarda ülkesini temsil etmek istemediğini söylediğine şahit oluyorsunuz. (Gruba sadakat)

Bir çalışanın, müdürünün verdiği ekstra görevleri yapmadığına şahit oluyorsunuz. (Otoriteye itaat)

Bir gencin, anne-babasının önerilerine kulak asmadığına şahit oluyorsunuz. (Otoriteye itaat)

Bir adamın karısına, önce kendisinin görüp onaylamadığı şeyleri giymesini yasakladığına şahit oluyorsunuz. (Özgürlük)

Bir anne-babanın, çocuğuna kendilerinin onayladığı biriyle evlenmesi gerektiğini söylediğine şahit oluyorsunuz. (Özgürlük)

Bir morg çalışanın, pizzasını ölü bir bedenin üzerinde yiyip bitirdiğine şahit oluyorsunuz. (Kutsallık)

Bir ailenin, arabanın altında kalarak ölen evcil köpeklerini pişirip yediklerine şahit oluyorsunuz. (Kutsallık)